VITAFÓRUM

Grammatici certant,

avagy főszerkesztői bevezetés
a „Magyar grammatika” értékeléséhez

Folyóiratunk vitafórumának ismét van (lesz) témája: a 2000-ben megjelent „Magyar grammatika” című egyetemi tankönyv. Az olvasók ez alkalommal két bírálattal ismerkedhetnek meg, amelyeket remélhetőleg a következő szám Vitafórum rovatában követni fog a bírált mű szerzőinek válasza és közérdeklődésre számító vita alakulhat ki a nyelvleírással foglalkozók közt.

Nekem is meggyőződésem, hogy egy egyetemi tankönyv a szakma művelői részéről különös figyelemre tarthat igényt, egyrészt mint tudományos teljesítmény, másrészt mint magyarszakos tanárok százainak, esetleg ezreinek megbízható ismereteket közvetítő kézikönyv. A mostani két recenzió éppen ilyen szempontból fogta vallatóra a tekintélyes terjedelmű kötetet. A bennük előadottak alapján várható, hogy termékeny és jobbító szándékú vitának adhatunk teret a Nyelvtudományi Közlemények következő számának hasábjain.

A kibontakozó vitában természetesen nem kívánok állást foglalni, egy lényeges dolgot azonban nem hagyhatok említetlenül, tudniillik azt, milyen nyelvváltozat legyen a tárgya egy egyetemi tankönyvül szolgáló magyar nyelvtani leírásnak. Mivel az ilyen mű felhasználói fogják bevezetni a leendő nemzedékeket a magyar irodalmi nyelv szó- és írásbeli használatának „titkaiba”, szükségszerűen normatív jellegűnek kell lennie. Éppen ezért helyénvaló, ha nyelvhelyességi kérdésekről is szó esik egy egyetemi magyar nyelvtani kézikönyvben (ezeknek nyomdatechnikailag világosan el kell különülniük az irodalmi norma leírásától), szerintem azonban minden egyéb lehetséges szempont, mint pl. egyes jelenségek nyelvtörténeti magyarázata vagy tipológiai és kontrasztív jellegű észrevételek a megfelelő szakstúdiumok keretébe tartoznak. Persze csak akkor van értelme a leíró magyar grammatikai egyetemi tankönyvben (is) foglalkozni a nyelvhelyességgel, ha egyetértés uralkodik köztünk abban, hogy világosan meg akarjuk értetni magunkat magyarul beszélő embertársainkkal, s hogy mi is meg akarjuk érteni őket. Tapasztalataim szerint ez elég gyakran nehézségekbe ütközik! Nyelvi kultúránk siralmas színvonalát látva kívánatos lenne minden egyetemen magyar nyelvet is oktatni!

Vita természetesen abból is fakad, kinek milyen, illetve mennyire megalapozott az elméleti háttere. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy bármely irányzat

művelői (pl. akár a bírált mű szerzői, akár annak kritikusai) megtestesíthetik az „egyedül helyes" nézetrendszert, a „végső igazságot". Csak érvek és ellenérvek ütköztetésével van reményünk arra, hogy egymást esetleg meggyőzzük, vagy legalább arra ösztönözzük, hogy a vitatott kérdéseket újragondoljuk.

Egyúttal őszinte sajnálatomnak is hangot kell adnom amiatt, hogy az elmúlt kb. másfél évtizedben megjelent hazai (pl. magyar vagy uralisztikai) nyelvészeti munkák közül jónéhány nem vívott ki magának hasonló figyelmet a magyar nyelvtudomány különböző területein dolgozó kollégák részéről. Remélem, ezentúl jobban figyelünk egymás munkásságára.

Magyar grammatika

Szerkesztette: Keszler Borbála
Szerzők: Balogh Judit, Haader Lea, Keszler Borbála, Kugler Nóra, Laczkó Krisztina, Lengyel Klára

Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2000. 577 o.
Egyetemi tankönyv

1. Egy új egyetemi magyar nyelvtan

A múlt évben új egyetemi nyelvtan jelent meg, a Magyar grammatika (MG), melynek szerzői az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvészeti Tanszékének munkatársai: Balogh Judit, Haader Lea, Keszler Borbála, Kugler Nóra, Laczkó Krisztina és Lengyel Klára[1]. A Magyar grammatika elődjének számító egyetemi tankönyv, a Mai magyar nyelv (MMNy.) több mint három évtizeden át volt az egyetemi magyar nyelvészeti oktatás alaptankönyve. Léteztek mellette természetesen tanulmánygyűjtemények, feladatgyűjtemények, gyakorlókönyvek, de az alapot mégis csak az 1968-ban kiadott tankönyv jelentette. Az elkövetkezendő egy-két évtized oktatását kétségtelenül a Magyar grammatika fogja meghatározni.

A MMNy. (mely lényegében az akadémiai leíró nyelvtanra, a Mai magyar nyelv rendszerére épült) mellett rövidesen megjelentek tanulmánykötetek[2], me-

[1] Mivel a kötet kollektív munka eredménye, a továbbiakban a szerzőkre nem hivatkozom név szerint.

[2] Szathmári István – Rácz Endre (szerk.) (1974), Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és mondattana köréből. Tankönyvkiadó; Szathmári István – Rácz Endre (szerk.) (1977), Tanulmányok a mai magyar nyelv mondatana köréből; Rácz Endre – Szathmári István (szerk), (1972), Dolgozatok a magyar leíró nyelvtan köréből, NytudDolg. 33. 1982; Rácz Endre (szerk.), Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. Tankönyvkiadó, 1989; Keszler Borbála (szerk.) (1992), Újabb

lyek újabb kutatási eredményeket közöltek. A kilencvenes évek elején összefoglaló jellegű segédanyag, az 1994-es Magyar leíró nyelvtani segédkönyv, majd annak 1996-os kibővített változata jelent meg.

A kilencvenes években elkészültek az új akadémiai nyelvtan, a Strukturális magyar nyelvtan (StrNyt.) kötetei (az utolsó nagyjából a MG-val egy időben). Ez főképpen a generatív nyelvészeti kutatások eredményeit foglalja össze. Ennek szemléletmódjára is épül tankönyv, az 1998-as Új magyar nyelvtan.[3] Ennek a nyelvtannak azonban nem jutott meghatározó szerep a magyar szakos bölcsészképzésben. Míg tehát a hatvanas években az egyetemen oktatott nyelvtan nem tért el az akadémiai nyelvtantól, addig ma gyökeresen eltérő szemléletű. Recenziómban nem vetem össze a két nyelvtant, kizárólag a MG-t vizsgálom.

A MG-nak új egyetemi nyelvtanként kulcsszerepe lesz abban, hogy a nyelvtanról (úgyis, mint magyar nyelvtanról, és úgyis mint a nyelvekről szóló tudományról) milyen képük lesz azoknak, akik később tanárként a laikusok nyelvtani ismereteit alakítják. Ha mindezt figyelembe vesszük, nem tarthatjuk túlzásnak a Magyar grammatika szerzőinek álláspontját (22), miszerint ennek a tankönyvnek a sorsa nem szakmai, hanem nemzeti jelentőségű. Ez indokolja azt is, hogy a tankönyvről nem egy rövidre szabott ismertetés keretében szólok, hanem nagyobb terjedelmű írást készítettem róla.

2. A Magyar grammatika

2.1. A Magyar grammatika nyelvszemlélete

A MG a korábbi hagyományos nyelvtanokhoz képest radikálisan új szemléletet vezet be a nyelv szerkezetének elemzésében. Ennek egyik sarkalatos pontja, hogy a nyelvi alapegységek közül csak a fonémának, a lexémának és a mondatnak van megfelelője a beszéd síkján: a hang, a szóelőfordulás és a nyilatkozat. A morfémának és a szintagmának nem feleltethető meg beszédegység (32). A felfogás helyessége mellett azzal érvel, hogy azonos mondatok más-más intonációval eltérő jelentést kaphatnak, és ez igaz a szavakra is, hiszen egy-egy dicsérő jelzőt gúnyossá tehetünk az intonáció megváltoztatásával. Nem teljesen világos azonban, hogy miért említi indoklásként a fonéma pösze vagy zártabb ejtését, hiszen erről nehezen feltételezhetnénk, hogy jelentésmegkülönböztető szerepe

fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. Tankönyvkiadó.; Keszler Borbála (szerk.) (1993), A mai magyar nyelv (Cikk- és tanulmánygyűjtemény) I-II. Nemzeti Tankönyvkiadó.

[3] É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: Új magyar nyelvtan, Osiris, 1998; Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan. Akadémiai Kiadó, 1992.; 2. Fonológia. Akadémiai Kiadó, 1994.; 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, 2000.

van. Ugyanakkor ez a felfogás ellentmondásban áll a MG 369. oldalán szereplő megállapításával, miszerint: „A mondat megalkotásához nélkülözhetetlen a hangzás [...]”. Mivel a mondat a nyelvi rendszer, és nem a hangzó beszéd része (vö. „A mondat elvont nyelvi egység, hiányoznak belőle mindazok a tulajdonságok, melyek a beszéd mondatait konkréttá, a valósághoz köthetővé teszik” 31), az előbbi kijelentés vitatható – igaz viszont abban az értelemben, hogy a mondat már kimondása előtt tartalmazza azokat az elemeket, amelyek a beszédben intonációként realizálódnak. Ha tehát két megnyilatkozás csupán intonációjában tér el egymástól, akkor a különbség a nekik megfelelő mondatban is megvan (gondoljunk például az azonos felépítésű kérdő és kijelentő mondatokra).

Ennek ellenére elfogadható az a szemlélet, hogy a nyelvi és a beszédbeli szintek nem feleltethetők meg egymásnak – mindez azonban bizonyos terminológiai következményekkel jár. A morféma a MG szerint „A legkisebb nyelvi jel” (24). A jelnek van alakja és jelentése. Ha azonban egy jelentés sosem kap formát (nem jelenik meg önállóan a beszédben), akkor nem hívhatjuk jelnek, nem hívhatjuk m o r f é m á nak, csupán jelentésegységnek, s z é m á nak. A MG Ennek ellenére elfogadható az a szemlélet, hogy a nyelvi és a beszédbeli szintek nem feleltethetők meg egymásnak – mindez azonban bizonyos terminológiai következményekkel jár. A morféma a MG szerint „A legkisebb nyelvi jel” (24). A jelnek van alakja és jelentése. Ha azonban egy jelentés sosem kap formát (nem jelenik meg önállóan a beszédben), akkor nem hívhatjuk jelnek, nem hívhatjuk azonban morfémáról beszél, mi több, allomorfról. Az allomorf a korábbi nyelvtanokban a morféma (nyelvi elem) beszédbeli megvalósulását jelentette. Hasonlóan nyilatkozik a MG is: „Az invariáns realizációi a v a r i á n s ok, vagy másképpen a l l o m o r f ok [...]” (42). A „realizáció” itt csupán úgy értelmezhető, hogy az invariáns mint a nyelv eleme variánsként (allomorfként) jelenik meg a beszédben. Ez pedig ellentmond a MG azon megállapításának, hogy a morfémának nincs közvetlen megfelelője a beszédben.

Emellett homályos az invariáns meghatározása: „Az alakváltozatok közül van egy tipikus, elvont, állandó, melyet invariánsnak nevezünk, ez reprezentálja az adott morfológiai kategóriát. [...] Például a ’bokor’ fogalmi jelentésű tövet a *bokor-* tőmorféma reprezentálja, ez az invariáns, melynek két variánsa, két allomorfja van: *bokor-, bokr-*. [...]” (42). Ellentmondásosak a jelzők: ha az „elvont”-at vesszük figyelembe, akkor az invariánst az összes alakváltozat egy képletben való ábrázolásának kell tartanunk. Ha viszont a „tipikus”-t vagy „állandó”-t tekintjük, akkor az invariánst valamelyik allomorffal kellene azonosítanunk. Ez a két jelző azonban egymásnak is ellentmond, hiszen ha a forma állandó, akkor csak egy formával számolhatunk, és nincs értelme az egyetlent tipikusnak nevezni. Ha pedig több allomorf között lenne tipikus, akkor el kellene tudnunk dönteni, hogy a *-ban* és a *-ben* variánsok közül melyik az invariáns. Valójában egyik sem, hanem

egy elvont alak, amelyet a MG is *-ban/-ben* formában jelöl.[4]

A MG szerzői megállapítják, hogy „Fogalmi jelentésük jellemzően a tőmorfémáknak van [...], a viszonyjelentés a toldalékmorfémákra jellemző [...]" (26) Ebben a kijelentésben kulcsszerepe van a „jellemzően" határozónak, enélkül ugyanis nem fogadhatnánk el. Erre a megállapításra épül a MG egész nyelvszemlélete, azonban – úgy tűnik – a szerzők további elemzéseik során már nem tulajdonítanak nagy jelentőséget annak, hogy megfigyelésük a jelenségeknek csak egy körében (jóllehet, a magyarban meglehetősen tág körében) igaz. A MG szerzői ugyanis a viszonyjelentéssel bíró szavak segítségével alkotott szerkezeteket morfológiai természetűnek nevezik annak alapján, hogy az ilyen szavak olyan szemantikai szerkezetet alkotnak a tővel, mint amilyet a toldalékok szoktak.

Természetesen szükség van a grammatikai funkció és a fogalmi jelentés elkülönítésére, és vitathatatlan, hogy hasonló grammatikai funkciót hol kötött, hol szabad morfémák töltenek be. Túlzás azonban azt állítani, hogy a grammatikai funkciók betöltése elsősorban a toldalékmorfémák feladata, és az olyan önálló szavak, melyek grammatikai funkciót töltenek be, a toldalékmorfémák feladatát látják el. Még súlyosabb terminológiai következetlenség az ilyen funkciót „morféma jellegű funkció"-nak nevezni (a 28. oldaltól kezdve az egész könyvben igen gyakran), vagy azt állítani, hogy „A segédszók használata ezért a morfémák használatával egyezik meg" (29). Könnyen kitalálható, hogy ezeken a pontokon a szerzők morfémán toldalékmorfémát értenek – ám mivel morfémának tartják a tőmorfémát is (melynek tartalmas jelentést tulajdonítanak), az állítás, ill. a terminus értelmezhetetlen. Hasonlóképpen zavaró a „morfológiai természetű szerkezet" kifejezés használata önálló szavak kapcsolatára vonatkoztatva (a 29. oldaltól kezdve), ha a morfológiát úgy határozzuk meg, hogy „a szó szerkezetét, belső struktúráját vizsgálja" (37). Tautologikus morfológiai típusú összetételekről beszélni (többek között 326), hiszen a MG az összetett szót egy szónak tartja, és a szó belső szerkezetét a morfológia vizsgálja: következésképp minden összetétel „morfológiai".

Problematikus továbbá, hogy a MG a kötőszót, a partikulát, a névelőt és a tagadószót „nem morfológiai természetű viszonyszó"-nak tartja. Kérdés azonban, hogy milyen természetű elemei ezek a nyelvnek, ha ezt a funkciót is szavak, morfémák látják el. (Ha az eldöntendő kérdést az intonáció vagy az *-e* partikula jelöli, akkor az *-e* partikula tulajdonképpen „intonációs természetű"?) A MG állítása szerint „Nem tartoznak közvetlenül a mondat struktúrájába, szintaktikai

[4] Megjegyzendő, hogy a MG-ban az allomorf fogalma is problémás. A 25. oldalon arról olvashatunk, hogy az előhangzó szerepe a különböző morfémavariánsok – értsd: allomorfok – megkülönböztetése. Érthetetlen, mi szükség lenne a variánsok megkülönböztetésére, ha egyszer azonos funkciót töltenek be.

kapcsolat nem köti őket a mondat tagjaihoz [...]" (73). Ha azonban szintaktikailag nem illeszkednek a mondatba, akkor mi az illeszkedés módja? Miként lehetséges az, hogy az egyébként igen szabad szórendűnek tartott magyar nyelvben ezeknek a szavaknak szigorúan kijelölt helyük van: a módosítószók és a tagadószók közvetlenül megelőzik azt a szót (szerkezetet), amelynek a valószínűségét meghatározzák, vagy amelyiket tagadnak (ahogyan a jelző megelőzi a jelzett szót, a határozószó a melléknevet, a névelő a névszót), és egyik sem állhat az állítmány után. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a MG ellentmondásba is keveredik: a 276. oldal szerint a partikula nem illeszkedik be a mondat szerkezetébe, míg a 278. oldalon azt olvashatjuk, hogy az eldöntendő kérdés szintaktikai kategória, melynek kötelező eleme a kérdő intonáció vagy az *-e* partikula. Ugyanitt azt is megtudhatjuk, hogy az „óhajtó mondat modális alapértékét a *bár, csak, bárcsak* partikulák jelölik". Ha egy partikula szintaktikai kategóriát jelöl, akkor nyilvánvalóan hozzátartozik a mondat szintaktikai szerkezetéhez. Ezeket a kapcsolatokat a 28-9. oldalakon a MG egyenesen nem grammatikai szókapcsolatnak minősíti, s mint írja, „Az ilyen kapcsolatok együttes használatát nem grammatikai szabályok irányítják" (29). A véleményem szerint a nyelv egyik elemét sem zárhatjuk ki a nyelvtanból, függetlenül attól, hogy annak milyen a jelentése, vagy milyen funkciót tölt be. A MG nem tisztázza, hogy ezek a szavak hogyan illeszkednek be a mondatba, ha sem szintaktikai, sem más grammatikai viszony nem köti őket a mondat többi részéhez.

Hasonlóképp ellentmondásos az, hogy az állandósult szókapcsolatokat a MG kizárja a szintagmák köréből (29, 350). Ha elfogadnánk, hogy a sajátos jelentésű szókapcsolatok szintaktikailag nem szerkesztettek („a szavakat csupán a megszokás tartja össze [...] csak formai szempontból hasonlítanak a valódi szókapcsolatokra. Egyetlen, osztatlan szótári tételnek tekintendők", 29), akkor nem találnánk magyarázatot arra, miért érvényesülnek bennük maradéktalanul a szintaktikai szabályok (pl. az egyeztetésre vonatkozóak).[5] Ezt az elhatárolást más helyütt azzal támasztja alá, hogy „Ezek a szerkezetek [= az állandósult szókapcsolatok egy csoportja] szintaktikailag általában elemezhetők lennének, de szemantikailag már nem, hiszen tömbösödött a jelentésük" (350). Ezzel figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a nyelv formai és szemantikai szerkezetének felépítése nem mindig feleltethető meg közvetlenül egymásnak.

Emellett a MG megkülönböztet lexikai és grammatikai igét. Az előbbi maga az ige, az utóbbi tulajdonképpen nem más, mint az állítmány. (A 408. oldalon szereplő „lexikai-grammatikai ige" fogalmát nem sikerült tisztáznom.) A gram-

[5] Ugyanakkor nem világos, hogy ha a sajátos jelentésű szintagmákat kizárja a szintagmák köréből, akkor a sajátos jelentésű összetételeket miért elemzi szintagmaként. A 331. oldalon szereplő elemzés szerint a *leányálom* birtokos jelzős alárendelés. A *leányálom* jelentése azonban nem 'a/egy leány álma; olyan álom, amelyet leányok álmodnak', hanem 'ideális állapot'.

matikai ige fogalmának bevezetése azonban nem csupán a terminológia céltalan szaporítása (hiszen ugyanazt állítmányként is megnevezhetnénk), de a szófaj és a mondatrész fogalmának összemosása is. Ilyen alapon a ragos vagy névutós főneveket grammatikai határozószóknak kellene neveznünk (hiszen alapvetően határozói funkciót látnak el, és a határozószó a határozói pozíció betöltésére specializálódott szófaj), a jelzőt nevezhetnénk grammatikai melléknévnek, a teljes mondatot pedig grammatikai mondatszónak. A kettős elnevezés létjogosultságát véleményem szerint semmi nem támasztja alá.

A fentebb vázolt nyelvszemlélet az egész Magyar grammatikát áthatja. Ennek a gondolkodásmódnak bizonyos elemei a hagyományos nyelvtanírásban is újnak számíthatnak, hiszen még az 1996-os Segédkönyvben sem szerepelnek. Az ellentmondások, a következetlenségek talán ennek tulajdoníthatók.

2.2. A magyar nyelv: de melyik?

Mielőtt egy nyelv leírásába fogunk, elengedhetetlen döntést hozni arról, hogy a nyelv mely változatát, változatait írjuk le. Éles határokat húzni természetesen lehetetlen, de alapvetően mégis tisztázni kell, hogy figyelembe vesszük-e a nyelvjárások adatait, vagy csupán a köznyelvre szorítkozunk; foglalkozunk-e a beszélt nyelvi, esetleg a perifériális társadalmi csoportok idiolektusaival, vagy csupán a művelt köznyelv, az irodalmi nyelv adataival számolunk. A nyelv szinkrón leírásánál be kell határolnunk, hogy a nyelv mely korszakának állapotával számolunk: ha a nyelvtanírás idejének nyelvállapotát írjuk le, akkor is el kell döntenünk, milyen régi szövegeket tekinthetünk még a mai nyelvállapot tükrének.

A leíró nyelvtanok többségének általános problémája, azaz a vizsgált nyelvváltozat körvonalazatlansága a MG esetében is megfigyelhető. Bizonyos pontokon, úgy tűnik, hogy a szerzők a mai beszélt nyelv leírására törekedtek. A 159. oldalon – nagyon helyesen – azzal utasítják el a *bennünket* és *minket* exkluzív, ill. inkluzív értelmezését, hogy ez „nem élő gyakorlat a magyar nyelvhasználatban". Ezzel szemben rengeteg olyan példát, idézetet találunk, amely a mai nyelvállapotban elképzelhetetlen: *Tégy le Dimén Ilkáról, ha nem, meghótál* (106); *Azon tűnődtem, vajon megtenném-e az én Magdusámért, hogy öt esztendeig drótoznék?* (107); *A veszekedőket lecsendesítendő, kopogni kezdett vonalzójával* (233); *A kis jövevény megszületvén, boldogság töltötte el az egész családot* (408). A 230. oldalon nem minősíti archaikusnak a *láthatni, olvashatni, tudhatni* alakokat, viszont a 237. oldalon egyenesen helytelennek minősíti a *híve, vívén* határozói igenévi formákat. Mi több, a 303. oldalon a jelzői szerepű hangutánzó szóra a *brekeke béka, nénó autó* szerkezeteket hozza, holott ilyen szerkezetek csak a gyermeknyelvben fordulnak elő.

Meglepő az igei igenév kategóriájának tárgyalása: a MG maga is elismeri, hogy „e szokatlan igenévi alak a mai nyelvben egészen idegenszerűnek tűnik".

A 248. oldalon szereplő táblázatban az alakok végén a határozott igeragozás igeragjai állnak, bár utána a MG amellett érvel, hogy a rendszer a névszói személyjelezésre hasonlít. Természetesen ma már egy magyar beszélő sem tudja eldönteni, hogy a *sütöttünk* vagy a *sütöttük kalács*, a *hoztatok* vagy a *hoztátok kalács* a helyesebb.

A MG bizonyos esetekben figyelembe veszi a stigmatizált nyelvváltozatok jelenségeit is, így például szól a nákolásról (114). Más helyen azonban sokkal elfogadottabb beszélt nyelvi jelenségeket hagy figyelmen kívül. A 110. oldalon olvasható a következő állítás: „Az alakok tekintetében: megingathatatlan az ikes jelleg a kijelentő mód E/1. személyében." A valóságban azonban éppen az első személyben a legnagyobb az ingadozás, hiszen a harmadik személyben csak néhány szóban figyelhető meg váltakozás, és a történeti adatok alapján figyelhető meg nagyobb változás; a második személyben pedig az *sz* ~ *l* ingadozás mára teljesen megszűnt, a változási folyamat végbement. Az első személyben azonban az *eszem, iszom, alszom, dolgozom* alakok mellett egyre nagyobb teret hódítanak az *eszek, iszok, alszok, dolgozok* alakok, és ezek lassan elfogadottá válnak a köznyelvben is – legalábbis sokkal elfogadottabbak, mint a MG által tárgyalt nákolás. A 118. oldalon szereplő táblázatban a feltételes mód E/1. személyében az *aludnám, esném, rejtőzném* alakok szerepelnek, holott ezek kifejezetten modorosnak hatnak, szemben a megszokott *aludnék, esnék, rejtőznék* alakokkal.

Bár előfordul, hogy a MG példái között szerepelnek olyan szavak, melyek egyáltalán nem tekinthetők az irodalmi norma részének (*dettó, pozitíve, privátim, vizaví* 216), vannak esetek, amikor úgy tűnik, hogy a MG csupán az irodalmi nyelvet, mi több, a helyesírási szabályzatot tartja a nyelvleírás tárgyának. A 98. oldalon azt olvashatjuk, hogy amióta a helyesírási bizottság megváltoztatta a *hivő* írását *hívő*-re, számon kell tartanunk a *hisz* ige hosszú magánhangzós *v*-s tövét. Ez a felfogás vitatható, hiszen a helyesírási bizottság nyilván az élő nyelv változásait vette figyelembe, nem pedig maga hozta létre az új alakot: a nyelvleírásnak pedig célszerűbb lenne a nyelvet, nem pedig a helyesírási szabályokat szem előtt tartania. A *nőtök*[6] szavakban bekövetkezett, a helyesírás által nem jelölt nyúlást (97), sőt, a *jössz, jöttök, jöjjenek* alakokban bekövetkezett nyúlást sem veszi figyelembe[7] (102), pedig ez utóbbit még a helyesírás is jelöli. S előfordul az is, hogy a MG a nyelv leírása helyett nyelvhelyességről beszél: „Ez utóbbi szerkezet nyelvi helyessége vitatható" (231); „Az *-andó/-endő* igenevek gyakrabban kerülnek állítmányi szerepbe, bár helyességüket némelyek vitatják [...]" (248); „nyelvhelyességi szempontból kifogásolható" (339), sőt, helyenként preskriptív jellegű: „Megfontolandó azonban, hogy a határozói igeneveket nem hosszan kellene-e

[6] A MG állítása szerint ilyen nyúlás a *szőj, szője, rójuk* alakokban is bekövetkezik. Személy szerint azonban ilyet nem tapasztaltam, és biztos, hogy nem jellemzője a normatív kiejtésnek.

[7] A tő elemzésénél a toldalékhoz utalja, a toldalékoknál viszont szó sincs ilyen alakváltozatról.

ejteni és írni [...]" (98). Egy leíró nyelvtannak nem szerepe, hogy megszabja, miként használják a beszélők a nyelvet. Természetesen az egyes nyelvi jelenségekről meg lehet állapítani, hogy megfelelnek-e az irodalmi vagy egyéb normának, de nem lehet nyelvtanilag hibásnak minősíteni a *Ha rosszul tetszik lenni, kinyithassuk az ablakot* mondatot (372). Ez ugyanis a magyar nyelv mai egyes idiolektusaiban teljesen grammatikus, ha az irodalmi normának nem felel is meg.

Ezzel szemben a MG gyakran idéz példaként olyan mondatokat, amelyeknek grammatikussága valóban vitatható. Az általam megkérdezett nyelvhasználók többek között a következő mondatokat tartották egyöntetűen helytelennek: **A magyarok régóta élő nép a Kárpát-medencében* (129); **Mindenki ünnepelte, győztes maradva* (254); **A bútort pakolásban szörnyen elfáradtam* (286); **A lapokat böngészésben megfájdult a szemem* (375); **Egy fejlett országban kifizetődő jó tanár lenni* (407); **Csodálkozott önmagán, aki ilyen teljesítményekre képes* (501) stb. Hibásnak tartották az olyan szerkezeteket is, mint **az idén már harminc éves is elmúló barátom; *a jövőre még óvodás maradó kisgyerek* (447). (Ezeket az adatokat a MG csillagozás nélkül, grammatikus szerkezetekként hozza.) Az adatok közlési módja is vitatható helyenként. A helyesírási szabályzat szerint a meghonosodott idegen szavakat kiejtés szerint, a meg nem honosodottakat az eredeti helyesírás szerint kell írni. Azt bizonyára a MG szerzői sem érzik úgy, hogy a *ketchupöz* (sic!, 309) kevésbé honosodott meg, mint a *tékvandózik* (sic, uo.). Nagyobb hiba az egy szón belüli következetlenség: *jammel, rappel*. Helyesen vagy az eredeti alakot megőrizve (*jamel, rapel*), vagy még helyesebben fonetikusan (*dzsemmel, reppel*) kellene ezeket írni.

A MG elődjével, a MMNy-vel szemben általában nem adja meg adatai forrását. Két fejezetben azonban (462-8, 542-53) szinte minden példa irodalmi idézet. Érdekes, hogy a közöttük elhelyezkedő fejezetben is találunk nyilvánvaló idézeteket, de a forrás megjelölése nélkül (429). Az idézetek használatának szükségessége kétségbe vonható. A szerző tekintélyére csak akkor van szükség, ha a mondatban a mindennapi nyelvhasználattól eltérő jelenség fordul elő. Ebben az esetben a nyelvi jelenség nem feltétlenül jellemző a bemutatott nyelvállapotra, ha előfordul is, nyilván archaikus, stilárisan vagy más módon jelölt. Így azonban a szerző tekintélye sem teszi alkalmassá, hogy a bemutatott jelenséget igazolja. (Természetesen a nyelvtörténeti adatoknál más a helyzet.)

2.3. A magyar mint az emberi nyelv egyik megvalósulása

Különösebb elméleti megfontolások nélkül is belátható, hogy minden emberi nyelv közös alapra épül (a csecsemő a környezetében beszélt nyelv(ek)et tanulja meg, az(oka)t viszont feltétlenül; a nyelv elsajátítására csak az ember képes: a nyelv fajspecifikus stb.). Az is nyilvánvaló, hogy csak olyan nyelvleírás tekinthető

adekvátnak, mely összevethető más nyelvek leírásaival. A MG csak nagyon ritkán hivatkozik más nyelvekre – ez önmagában nem lenne kifogásolható, hiszen nem kontrasztív nyelvtan. Ha viszont mégis kontrasztív megállapításokat tesz, elvárható, hogy a megállapítás helytálló legyen, és a téma jobb megértését szolgálja.

A 192. oldalon a következőket olvashatjuk: „A magyar esetrendszer rendkívül gazdag, jóval több esetet foglal magában, mint bármelyik indoeurópai nyelv." Arról azonban már nem szól, hogy ez minek köszönhető: annak, hogy az eset kategóriája az indoeurópai nyelvek rendszerében egészen más, mint a magyarban. A magyar esetragot vagy névutót rak a névszóhoz, a névutó általában a rag nélküli névszóhoz járul. Ahol a névutó ragos alakhoz járul, ott sem állnak szemben egymással a különböző esetű névszóval, de azonos névutóval alkotott szerkezetek. Ezzel szemben az indoeurópai nyelvekben azonos elöljárószóval (amely funkcionálisan nagyjából a magyar névutó megfelelője) általában több esetben is állhat a névszó, és az eltérő kombinációk eltérő jelentésűek. Ez magyarázza, hogy az indoeurópai nyelvekben nincs szükség annyi esetre, mi több, az esetrendszer fokozatosan fel is bomolhat (amint az az indoeurópai nyelvek jelentős részében meg is történt). Az indoeurópai nyelvekkel való összevetés ráadásul azt sugallja, hogy a magyarban rendkívül sok eset van. Ugyanakkor vannak nyelvek, amelyekben jóval több esetet tartanak számon (pl. a Kaukázusban beszélt lak nyelvben kb. negyvenet[8]).

A 282. oldalon a névelő kapcsán a MG megjegyzi, hogy egyes nyelvekben (pl. az oroszban) nincs névelő, más nyelvekben pedig a szó után áll (a svédben vagy a bolgárban). Ha kitér erre, akkor érdemes lett volna azt is említeni, hogy a németben részt vesz a névszóragozásban. A névelő funkciójának megértésében segített volna, ha bemutatják, miként jelölik a névelő nélküli nyelvek azokat a jelentéseket, amelyeket a magyar a névelővel. Ez talán megmagyarázhatná, miért azonosíthatjuk a névelő kategóriájával más nyelveknek olyan morfémáit, melyek a névszó után, agglutinálódva jelennek meg. Ilyen kifejtés nélkül a svéd és a bolgár névelőre való utalás céltalan.

A 379. oldalon a következőket olvashatjuk: „A magyarban nagy szerepet kapnak a modális partikulák [...] Ez összefügg azzal, hogy a magyar nyelv viszonylag szabad szórendű, és a módbeli segédigék sem alkotnak olyan struktúrát, mint például az angolban és a németben, így a mondatfajta sem határozható meg ezek segítségével." Homályban marad, hogy a szórend szabadsága vagy kötöttsége miként függ össze a módok és mondatfajták kategóriáival. Vegyük az angol példákat! Az eldöntendő kérdés szórendje valóban eltér a kijelentő mondatétól, de ugyanakkor sajátos intonáció jellemzi, mint a magyarban. A kiegészítendő kérdésnek is sajátos szórendje van, de a kérdés jelölője elsősorban a

[8] Komlósy András: *lak.* In: Fodor István (szerk.) (1999), A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó. 812–3.

kérdőszó, mint a magyarban. Mindemellett a modális segédigéknek csak egy alakjuk van: nincs *to*-igenévi és főreigenévi alakjuk; egyes szám harmadik személyben nem kapnak *-s* ragot; nincs *ing*-es alakjuk; nincs múlt idejű alakjuk.[9] Mindez elkülöníti őket az igéktől és a többi segédigétől, és a partikulához közelíti őket. Mindezekből nyilvánvaló, hogy ezeken a pontokon nincs nagy különbség a két nyelv között. A mód és a mondatfajta közötti összefüggés sem világos, hiszen a felszólító mondatra jellemző felszólító módot sem az angolban, sem a magyarban nem segédige fejezi ki, a kérdő és kijelentő (ill. ha számolunk vele, a felkiáltó) mondatban pedig az angolban viszonylag sokféle modális segédige jelenhet meg, de egyik sem kötődik valamelyik mondatfajtához. Érthetetlen az a kijelentés is, hogy „A magyar nyelvben nem tartunk számon módbeli segédigéket (kivéve a *volna* igei segédszót és a *talál* segédigét; 387)." Nemcsak azért, mert ha kettőt számon tartunk, akkor nem állíthatjuk, hogy nem tartunk ilyet számon, hanem azért is, mert a modális segédigék csoportja valószínűleg minden nyelvben igen szűk, mivel nyelvtani szerepük van, és egy zárt rendszer kategóriáit jelzik.

Más helyen a MG tévesen általánosít. A 309. oldalon ez áll: „Bármelyik nyelv szóképzésének leírásában a képzőknek viszonylag nagy számával találkozhatunk." A „bármelyik nyelv" itt nagyon erős túlzás, hiszen vannak nyelvek, amelyekben egyáltalán nincs szóképzés (vietnami[10], joruba[11]), vagy alig van (kínai[12], lao[13]).

2.4. Szinkrón leírás diakrón magyarázatokkal

A korábbi példákon is látszik, hogy bár a MG leíró nyelvtan, helyenként történeti magyarázat keveredik szinkrón leírásaiba. Történeti háttérrel azonban nem lehet bármilyen szinkrón jelenséget értelmezni, a szerzők maguk is így foglalnak állást: „Az ilyen megfogalmazásokban a leíró és a történeti szemlélet erős keveredésével van dolgunk, és ez helytelen" (312, kiemelés tőlem – F. L.). Véleményem szerint diakrón magyarázatnak egyetlen szerepe lehet a szinkrón leírásban: megmagyarázhatja a nyelven belüli ingadozásokat, az egyes nyelvváltozatok közötti eltéréseket, az irodalmi és a köznyelv közötti különbségeket. Ezeknek ugyanis az esetek többségében az a magyarázatuk, hogy a változások éppen folyamatban vannak, ill. az egyes változatokban különböző mértékben mentek végbe.

[9] Kovács János – Lázár A. Péter – Merrick, Marion (1998[3]), A–Z angol nyelvtan. Corvina, Budapest. 315–321, 553–554.

[10] Szegő László: *vietnami*. In: A világ nyelvei. 1529.

[11] Fodor István: *joruba*. In: A világ nyelvei. 641.: A „szóképzés eszközei" (feltehetően elírás a szóalkotás helyett) között nem szerepel a képzővel való lexémaalkotás.

[12] Bartos Huba: *kínai*. In: A világ nyelvei. 730.

[13] Kardos Tatjána: *lao*. In: A világ nyelvei. 815.

A történeti magyarázatok a tankönyvben helyenként arra vezethetők vissza, hogy a MG a nyelvet a valóságosnál sokkal szabályozottabb rendszernek tekinti. Szemlélete szerint amennyiben egy jelenség nem magyarázható a nyelv szinkrón szabályaival, akkor azt nem lehet tényként (mint szabálytalanságot, sajátos esetet) elfogadni, hanem magyarázni kell. A 132. oldalon például megemlíti, hogy ragtalan főnév is lehet határozó, majd azonnal hozzáfűzi, hogy az adott főnevek valószínűleg kihagyásos szerkesztéssel váltak határozóvá. Mivel a MG szerint a főnevet csak az esetrag (ill. a névutó) teszi alkalmassá határozói pozíció betöltésére, az esetrag nélküli, de határozói pozícióban álló főnév nem illeszkedik a rendszerbe, valahogy azonban mégis indokolni kell létét, emiatt ismertetik a szerkezet feltehető eredetét.

A képzők kombinálódási szabályait – mivel szinkrón szinten nem talál törvényszerűségeket – történetileg világítja meg (307): ez viszont szinkrón leírásban nem tekinthető magyarázatnak. „A mutató névmási kijelölő jelzős szerkezetekben az egyeztetés azzal magyarázható, hogy ezek a szókapcsolatok értelmezős szerkezetből keletkeztek hangsúlyeltolódással: *ezt, a házat → ezt a házat*." (449) Szinkrón szinten ez sem magyarázat.

A szinkrón és diakrón szempontok különös keverésével van dolgunk a szóalkotásról szóló fejezetben. A MG a szóalkotást külön fejezetben, sem az alaktan, sem a mondattan alá nem rendelve tárgyalja. Ebben eltér elődjétől, a MMNy-től, mely az alaktan fejezetben tárgyalta a szóalkotás módjait. Mindez azt sejteti, hogy a MG szerzői a szóalkotást a nyelvi szintek közé nem illeszthető jelenségnek tartják. Sajnos azonban nem olvashatunk arról, hogy miképp képzelik a szóalkotás illeszkedését a nyelvi rendszerhez, sőt, magát a szóalkotás mibenlétének definícióját sem találhatjuk meg. Ha összevetjük az egyes szóalkotási módok definícióit, azt a közös vonást vehetjük észre, hogy a szóalkotás új szót hoz létre. A MG a szó terminust két jelentésben használja: a szóelőfordulásában és a lexémáéban (vö. 26). Mivel a ragos, jeles alakok is szóelőfordulások, és ezeket a MG nem sorolja a szóalkotás körébe, kétségtelennek kell tartanunk, hogy a MG szóalkotáson lexémaalkotást ért.

A lexémaalkotás, a szókincs bővítése (bővülése) nyelvi változás. A nyelvi változás a nyelvtörténet tárgya, nem pedig a leíró nyelvtané. A radikális következtetés tehát az lenne, hogy a szóalkotás nem tartozik a szinkrón leírásba. Kétségtelen azonban, hogy egy élő nyelv leírásától nem teljesen idegen a szókincs bővülésének leírása, hiszen a szinkrón leírás nem a szó szoros értelmében vett pillanatfelvétel, és a szinkrón leírásba kényszerűen is beletartoznak bizonyos diakronikus elemek (pl. az ingadozások, a nyelvváltozatok közötti eltérések, melyek nyelvtörténeti változásokra utalnak). Ha viszont egy szinkrón leírásba beemeljük a szókincs változási folyamatainak leírását, akkor egyfelől nem szabad megelégednünk a szókincs bővülésével, hanem tárgyalnunk kell a szókincs

szegényedését is (a kifejezések elavulását, szemantikai mezők eltűnését stb.); másfelől ki kell térnünk a jövevényszavakra is (különös tekintettel arra, hogy ezek a szinkrón rendszertől el nem választhatók, l. a magyarból hiányzó hangok helyettesítése, a jövevényigék képzővel való ellátása stb.). Mindezek szorosan összefüggenek a beszélő közösség szociális és történelmi viszonyaival is, tehát messze vezethetnek a nyelv szinkrón leírásától.

Míg a szóképzés vagy a szóösszetétel nem feltétlenül hoz létre lexémát, addig a MG által „ritkább"-nak nevezett szóalkotási módok mindig ezt eredményezik. Ebből következik, hogy a szóalkotások ezen csoportjába tartozó esetek nyelvi változás során jönnek létre, tehát nem tartoznak a szinkrón leíráshoz. A tulajdonnevek köznevesüléséről szólva a szerző maga is megemlíti, hogy a köznevesülés beszélőről beszélőre terjedő, lassú folyamat (azaz változás) (344). A szóhasadást a hangváltozáshoz köti, a népetimológiát az idegen szavak befogadásához: ezek szintén történeti folyamatok. A szócsonkítás terminusról a MG maga említi, hogy a nyelvújítás korában keletkezett szavak esetében használjuk: ebben az esetben még azt sem lehetne mondani, hogy a tankönyv a most folyó változásokról beszél.

2.5. Terminus technicusok a Magyar grammatikában

Egy tudományág nyelvezetének kialakításakor két fő szempontot kell figyelembe venni. Az egyik, hogy a terminus technicusok kialakítása önkényes: bármilyen jelenséget megnevezhetünk bárhogyan. A jelenségek körét az adott szakkifejezéshez a definíció rendeli hozzá. Amennyiben egy kifejezést szakkifejezésként definiálunk, az adott kontextusban megszűnik a kifejezés hétköznapi értelme: éppen ez teszi lehetővé, hogy szakkifejezésként a nyelv bármelyik elemét felhasználjuk, adott esetben új szavakat hozzunk létre. Másfelől mégis törekedni kell arra, hogy a szakkifejezések lehetőleg koherens rendszert alkossanak. A Magyar grammatikában e téren is tetten érhetők következetlenségek.

A 83. oldalon ezt olvashatjuk: „Kiefer Ferenc akcióminőségen tulajdonképpen akcióviszonyt ért [...]". Ha figyelembe vesszük, hogy a terminusok jelentését a definíció szabja meg, ezt a mondatot értelmetlennek kell tartanunk. Kiefer Ferenc ugyanis nyilván azt érti akcióminőségen, amit akcióminőségként definiál. Mondhatjuk tehát, hogy amit X. akcióminőségnek definiál, az ugyanaz, amit mi, a nyelvészeti hagyomány vagy Y. akcióviszonynak nevez(ünk); más esetekben szemére vethetjük valakinek, hogy két terminust is hasonlóan definiál. Nem állíthatjuk azonban, hogy egy jelenséget valaki nem az „igazi nevén" nevez.

A 426. oldalon az állandó határozó kifejezés elvetésekor a tankönyv egyik indokként azt jelöli meg, hogy régebben állandó határozónak mindenféle, de csak a meghatározott esetragokkal kifejezett vonzatokat neveztek. Semmi nem zárná

ki, hogy a MG újradefiniálja az állandó határozó fogalmát, és árnyalja a jelentését. A minősítő jelző terminus jelentését például a MG megváltoztatja (445): ugyanígy járhatott volna el az állandó határozó esetében is. A minősítő jelzővel kapcsolatos érvelésben viszont a MG éppen az ellenkező hibába esik: „Minősítést azonban [...] nemcsak minőségjelző fejezhet ki, hiszen a mennyiségi tulajdonság megnevezése ugyancsak tekintető minősítésnek." A probléma itt az, hogy a minősítés nem nyelvészeti terminus (a MG sem definiálja), tehát nem hivatkozhatunk rá. Véleményem szerint a *Három kutya ugat* vagy a *Három kutyát láttam* mondatokban a mennyiségjelző azt határozza meg, hogy hány kutyára igaz az állítás, és semmilyen módon nem minősíti (jellemzi) a kutyákat. Véleményem megformálásakor azonban én is csak a „minősít" szó köznapi jelentésére támaszkodhatom.

Találhatunk példát arra is, hogy a MG olyan kifejezéseket használ, melyeket egyáltalán nem definiál. A 105. oldalon pl. határozott jövőről beszél, a 303. oldalon azt állítja, hogy „A hangutánzó mondatszók keletkezése a belehallás jelenségével függ össze [...]": sem a határozott jövő, sem a belehallás terminus technicus nincs definiálva.

Van olyan eset is, hogy a szakkifejezés definíciója ugyan megtalálható a könyvben, ám nem vonatkoztatható a többi előfordulására. Jó példa erre a tömbösödés fogalma: „A tömb a többszörösen összetett mondatoknak olyan részlete, mely viszonylagosan önálló alakulat a mondategész és a tagmondat között." Azonban ez a definíció nem értelmezhető a korábbi előfordulásoknál: a 39., 156. és a 168. oldalon (ez utóbbi kettőt a mutató nem is jelzi!) úgy tűnik, hogy a morfémahatáron végbement, szabálytalan hangváltozásnak köszönhető morfémahatár-elhomályosulás, morféma-összeolvadás a tömbösödés; a 287. oldalon a mondat azonos szintjén elhelyezkedő, az alaptaghoz mégis különböző mértékben összetartozó bővítmények hierarchiája; 322. a többszörös szóösszetételben a tagok hierarchikus elrendeződése. A 350. oldalon (melyet a mutató szintén nem jelöl), a jelentés frazeológiai egységekbe tömbösödéséről olvashatunk. Láthatjuk, hogy míg a definíció tagmondatok kapcsolatáról beszél, addig a tömbösödés összes korábbi előfordulásánál a mondatszint alatti jelenségekről, ráadásul eltérő természetű jelenségekről van szó. A tömb és a tömbösödés fogalmát tehát a definíció ellenére tisztázatlannak kell tekintenünk.

Hasonlóan nem szerencsés, hogy a 82. oldalon az igei csoport terminust az igék egy csoportja értelemben használja, holott a magyar nyelvtani tradícióban az igei csoport az igei alapú szintagmának felel meg. Igaz, hogy ilyen értelemben az igei csoport fogalmát a MG sehol nem definiálja, de magát a kifejezést használja: a 466. oldalon főnévi csoportról beszél főnévi alapú szintagma értelemben.

Olyan definíciók is találhatók a tankönyvben, melyek nem alkalmasak a megnevezett jelenségek elkülönítésére. A 349. oldalon találjuk a szintagma de-

fínícióját: „A szintagmák fogalomjelölő lexémák és/vagy mondatrészek grammatikai kapcsolatából létrejövő, létrehozható nyelvi egységek. A szintagma minimum két szó, de lehet több is, akkor, ha viszonyszó szerepel a szerkezetben[...].” Ez a definíció az MG keretein belül alkalmatlan az összetett szó és a szintagma elhatárolására, hiszen a szóösszetételekben is szintaktikai viszonyokat keres (ráadásul viszonyszó előfordulhat összetételben is: *tengeralattjáró*). A szintagma és az összetett szó elhatárolása egyébként sem megoldott[14], a 350. oldalon, ahol az összetételeket el kellene különíteni a szintagmától, a megkülönböztető jegyek felsorolása helyett az összetételek igen felületes osztályozását találjuk.

Szintén problémás az igekötő és a határozószó elkülönítése. A 211. oldalon azt olvashatjuk, hogy az igekötő az igét „az irányjelentés hozzáadása nélkül perfektiválja”. Ezek szerint azonban nem lenne igekötő a *visszanéz, átjön, elmegy, belép* stb., hiszen irányjelentést ad az igének. Másfelől viszont kizárja az olyan eseteket, amikor az igekötő az ige mögött áll, és nem perfektiválja az igét.[15] Ebben az esetben viszont az igekötő mozgása, ill. az aspektus megváltozása szófajváltással járna. Mivel ilyen szófajváltást a MG nem tárgyal, feltételeznünk kell, hogy azt tartja igekötőnek, ami irányjelentés hozzáadása nélkül k é p e s perfektiválni az igét. Láttuk azonban, hogy a definíció ezzel a változtatással sem lenne helyes.

Pontatlan a tárgy határozottságára vonatkozó definíció is (416): „Határozott a tárgy akkor, ha jelentéstartalma a kommunikáció résztvevői számára egyértelműen világos denotátumra vonatkozik, vagyis ha a beszélő és a hallgató ugyanarra a jeltárgyra gondol.” Ha ezt a megfogalmazást elfogadjuk, abból egyenesen az következik, hogy nem lehet határozott a tárgy, ha a beszélő és a hallgató félreértik egymást, és más-más denotátumra gondolnak. A definíció figyelmen kívül hagyja azt is, hogy a *Látom az egyik lányt* mondatban a tárgy határozott, mégsem jelöli meg egyértelműen a denotátumot, legfeljebb szűkíti azok körét (a lányok csoportját szűkíti a kommunikáció szempontjából releváns lányok csoportjára, de azon belül nem jelöl meg egyértelműen egy lányt).[16]

[14] A 322. oldal szerint az *öt-hat-hét-nyolc* összetétel, míg a 361. oldalon az *öt-hat* mellérendelő szintagma.

[15] Úgy tűnik, a MG máshol is elfeledkezik arról, hogy az igekötő elmozdulhat az ige elől. A 88. oldal szerint „Az igekötő és az ige morfológiai típusú összetett szót alkotnak”. A 321. oldal szerint viszont „Az összetett szavak mint lexikális egységet alkotó szóalakok szintaktikailag kötöttek, nem mozdíthatók, nem változtathatók [...]”. Ha mindkét állítás igaz lenne, akkor az igekötő sosem válhatna el az igétől. A 321. oldalon azt is olvashatjuk, hogy „A szóösszetétel során két vagy több szóalak összekapcsolásával hozunk létre új lexémát [...]” Ennek értelmében azt kellene gondolnunk, hogy más lexémáról van szó, amikor az igekötő közvetlenül az ige előtt áll, és másról, amikor nem. Erre a feltételezésre azonban nincs okunk. Mindebből az következik, hogy az igekötő és az ige kapcsolata vagy nem tekinthető összetételnek, vagy ha annak tekintjük, akkor a fenti jellemzőket nem tekinthetjük az összetételre nézve igaznak.

[16] A 282. oldalon találjuk azt az állítást, mely szerint a determinánsok megelőzik a főnevet, ill.

Szemantikai szempontok alapján az első és a második személyű névmást a MG határozottnak minősíti (416), a 110. oldalon levő táblázatban eleve a határozott tárgyak közé sorolja be.[17] Ugyanakkor a ragozási paradigmák az első és a második személyű névmásokat egyértelműen határozatlannak mutatják. Az ellentmondást a MG azzal próbálja feloldani, hogy „Lehet általános ragozású az ige határozott tárgy esetén is (...)" (109). A határozottság szemantikai és nyelvtani kategóriája azonban nem esik egybe. Ez nem csak a személyes névmásokra igaz: *látok minden lányt* – az ige határozatlan tárgyat mutat, holott a *minden* szemantikailag határozottnak tekintendő. Helyesebb lenne tehát az első és második személyű személyes névmásokat határozatlannak minősíteni, így a leírás is sokat egyszerűsödne.

A tárgyéhoz hasonlóan problémás az alany definíciója (405). Igaz, hogy az alany vonzat, de más vonzatok is vannak. Igaz, hogy az alany alanyesetben áll, de ez nem alkalmas kritérium, hogy elkülönítsük az összetett állítmány névszói részétől, vagy egy nem egyeztetett (birtokos vagy minőség-) jelzőtől. Az sem igaz, hogy az alany az, amelyről ítéletet mondunk, hiszen az a topik. (Abban a mondatban, hogy *Pistának új autója van* az *autója* az alany, pedig Pistáról állítunk valamit.) Nem világos, hogy az alany meghatározásakor miként indulhatunk ki a szófajból, amivel ugyanis alaktanilag és szintaktikailag keverhető lenne, az a tárgy[18] vagy a névszói állítmány – ezek pedig jellemzően szintén főnevek, ill. főnévi alaptagú szintagmák. Ugyanakkor az alannyal kapcsolatban elmarad egy fontos kritérium: az állítmányt egyeztetjük vele. Az alany definíciójának felépítése jól mutat egy másik ismétlődő hibát: nem lehet tudni, mely kritériumok érvényesek külön-külön, ill. mely kritériumoknak kell egyszerre teljesülniük ahhoz, hogy egy adott jelenség a definíciónak megfeleljen. Mi több, az sem világos, hol ér véget a definíció, és hol kezdődik a járulékos tulajdonságok felsorolása. A határozó definíciója például így hangzik: „A h a t á r o z ó e g y i k [...] t í p u s á b a n v a l a m e l y c s e l e k v é s-, t ö r t é n é s-, l é t e z é s- v a g y á l l a p o t f o g a l m a t k i f e j e z ő m o n d a t r é s z b ő v í t m é n y e, s ezzel alkot alárendelő szószerkezetet." (423, kiemelés a tankönyv szerzőitől) Ez a megállapítás maradéktalanul igaz az alanyra és a tárgyra is. A következő – ki nem emelt – részben sorolja fel azokat a

a főnévi szerkezetet. Ugyanitt hivatkozást találhatunk a főnév határozottságáról szóló fejezetre (139), ahol a determinánsok között fel van sorolva a birtokos személyjel és a birtokjel is. Nyilvánvaló, hogy ezek sosem állhatnak a főnév vagy a főnévi szerkezet előtt. A 282. oldalon szerepel az az állítás is, mely szerint a névelő az ismertség-ismeretlenség kontrasztját fejezi ki. Hely hiányában nem vállalkozom arra, hogy az *az ismeretlen katona* vagy az *egy ismert író* szerkezetek szemantikai elemzésben elmerüljek.

[17] A 139. oldalon a határozott főnévi némások között egy sorban szerepel az *én* és a *magad*, holott a *látsz engem* forma a helyes, nem pedig a **látod engem*, mint a *látod magad* esetében.

[18] Természetesen csak akkor, amikor bizonyos személyjelek mellől elmarad a tárgyeset ragja.

tulajdonságokat, amely alapján a határozó valóban elkülöníthető más mondatrészektől.

A terminusok egymáshoz való viszonya helyenként tisztázatlan marad. A 113. és a 275. oldalon azt olvashatjuk, hogy a *volna* nem rendelkezik a segédigére jellemző morfémaszerkezettel, ezért nem segédigének, hanem igei segédszónak nevezzük. Ha a *volná*-t nem nevezhetjük segédigének, akkor nyilván nem segédige. De akkor milyen szófajú? Igei segédszót mint önálló szófajt a MG nem különböztet meg, a szófajok ismertetésénél az igei segédszót a segédigék között tárgyalja. Ha viszont az igei segédszó a segédige egyik válfaja,[19] nem világos, miért nem nevezhetjük segédigének.

Tisztázatlan továbbá a paradigma fogalma. Ez a MG-ban sehol nincs definiálva. Az egyetemi bevezető szerint a paradigma „ragozási sor; valamely igéből vagy névszótőből létrehozható jeles és ragos alakok hiánytalan és rendezett elsorolása".[20] Ez a definíció megfelel a paradigma azon jelentésnek, amely közkeletű a nyelvtudományban. Eszerint tehát minden igetőhöz és minden névszótőhöz egyegy paradigma tartozik. A MG szerint viszont egy igének több paradigmája is lehet: kijelentő, felszólító, feltételes, jelen, múlt vagy jövő idejű, általános és határozott (vö. 111). A MG paradigmafogalma tehát eltér a megszokottól. Sajnos nem világos, hogy miként képzeli a MG a paradigmák egymáshoz való viszonyát, hiszen ezek a paradigmasorok nyilvánvalóan metszik egymást, és egy-egy alak egyszerre három paradigmához is tartozhat (mód, idő és a tárgyhoz való viszony szerint). Nem tisztázott, hogy ha ez lehetséges, akkor miért nem beszélhetünk egyes szám első személyű paradigmáról, amely az azonos számú és személyű alannyal egyeztetett alakok sorát tartalmazza.

2.6. Az egységes szempontok hiányáról

Minden tudományág módszertárába beletartozik, hogy a vizsgált jelenségeket osztályozza, csoportosítja. Az osztályozás akkor megfelelő, ha előre tisztázott szempontok alapján történik, és ha a szempontok hasonló természetűek. Ellenkező esetben az osztályozás nem éri el célját, vagy akár a korábbinál nagyobb zavart is előidéz.

A MG-ból helyenként hiányoznak a felosztás szempontjai. A határozatlan és az általános névmás kategóriájába sorolt elemeknél például nem világos, hogy miért nem alkotnak egy egységes kategóriát, vagy miért nem alkotnak az előtag szerint hat külön kategóriát (169-171). Hasonlóképpen homályos, hogy miért

[19] L. 252. o.: „A segédigék tehát vagy az összetett állítmányok, vagy az összetett igealakok létrehozásában vesznek részt." L. még 255-256.

[20] H. Bottyánfy Éva – Horváth Mária – Korompay Klára – D. Mátai Mária (1992[11]), Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba. Tankönyvkiadó, Budapest. 180.

kell fok- és mértékhatározóról beszélni (441), ha mindössze annyi a különbség közöttük, hogy a mértékhatározó számszerűen (hagyományos terminológia szerint tőszámnévvel) fejezi ki ugyanazt a jelentésárnyalatot. Ha szükség van ilyen megkülönböztetésre, akkor miért nincs hasonló a mennyiségjelzőnél is? Ha számít a különbség, miért tárgyalja a MG a két határozót egy alfejezetben, amikor minden más határozót külön fejezetben tárgyal? Ha pedig erre a megkülön böztetésre nincs szükség, miért nevezi meg két néven ugyanazt a jelenséget?

A megfelelő kritériumok elmaradása tartalmatlan megállapításokhoz vezethet. A 143. oldalon találjuk a következő kijelentést: „A viszonyító melléknevek gyakran fajtajelölő jelentésűek. Ilyenkor szemantikai-szintaktikai kapcsolatuk alaptagjukkal annyira szoros, hogy összetettszó-szerűvé válnak, például *mezei nyúl, emlős állatok*; ill. vö. *magyar tanár* és *magyartanár*." Mit nevez itt a MG összetettszó-szerűnek? Egy összetett szó nem csak fajtajelölő lehet, hanem birtokos (*faág* – vö. 331), vagy exocentrikus (*rigójancsi*) is. A fajtajelölő jelzős szerkezet tehát a fajtajelölő összetételre hasonlít, mint ahogyan a birtokos szerkezet a birtokos összetételre. A *magyar tanár* és *magyartanár* példája végképp érthetetlen, különösen, hogy az utóbbi leginkább birtokos összetételnek fogható föl, vö. *matematikatanár ~ a matematika tanára, fizikatanár ~ a fizika tanára* stb.

A MG egy helyütt (285) a főnevek között sorolja fel a személyes névmást. Természetesen elfogadható megoldás lenne, hogy a névmásokat ahhoz a szófajhoz soroljuk be, amelyhez szintaktikai és morfológiai tulajdonságaik alapján közel állnak. Ha azonban egy nyelvtan nem ezt a megoldást választja, akkor nem nevezheti a személyes névmást főnévnek.

A szempontok keverésének jellemző típusa a formai és a szemantikai szempontok keverése. A határozók irányhármasságáról szólva (430–431) a MG a hely-, idő-, állapot-, ok-, cél-, részes- stb. határozókat szemantikai szempontok alapján előzmény-, tartam- és véghatározókra osztja. Ugyanezt megteszi az aszemantikus határozókkal is, de annak alapján, hogy ragjaik a helyhatározókban milyen irányt fejeznek ki: azaz itt nem szemantikai, hanem alaki szempontokat érvényesít.

hasonlóképpen a tagmondatok viszonyát a mellérendelésnél logikai alapon határozza meg (sőt, maga a mellérendelés is „alapvetően logikai viszony" 374), míg az alárendelő mondatok osztályozása formai alapon történik (aszerint, hogy mennyire kötöttek, ill. melyik mondatrészt fejtik ki). Mivel a szempontok heterogének, nem csodálkozhatunk azon, hogy a tagmondatok között találunk olyan viszonyokat is, melyek alárendelőként és mellérendelőként is elemezhetőek.

2.6.1. A szófajok felosztása

A 67. oldal szerint a szófaj meghatározásakor a szó mondatbeli szerepét, alaktani viselkedését és csak utolsó sorban a jelentését kell figyelembe venni. A 183.

oldalon már egyenesen ezt olvashatjuk: „Az újabb szófaji rendszerezések a szavakat és a szófajokat a korábbiaktól eltérően már elsősorban funkcionális (mondattani és ehhez szorosan kapcsolódva morfológiai) szempontból vizsgálják [...]". Ennek ellenére az egyes szófajok definícióinál a jelentést veszik alapul (81, 127, 142, 152 stb.). Ha a három szempontot a MGr. figyelembe venné, bizonyos szófaji kérdésekről másképpen kellene ítélkeznie.

A számnév kategóriáját mint önálló szófajt a MGr. megszünteti, mondván, hogy – akárcsak a melléknév – „járulékos fogalmakat fejeznek ki", de megőrzik, mint a melléknév „sajátos szemantikai alcsoport"-ját (143). Ha azonban figyelembe vennék a szintaktikai szempontokat is, világossá válna, hogy a (tő)számnév[21] élesen elkülönül a melléknévtől: utána a jelzett szó nem állhat többes számban, szórendileg mindig a névelő és a melléknevek között áll. Morfológiai tulajdonságai is eltérnek: a *-szor/-szer/-ször* toldalék vagy a sorszámnévképző, törtszámnévképző csak a tőszámnévhez járulhat, általában nem fokozható (néhány határozatlan számnév a kivétel). A többesszámjelek közül az *-i* egyáltalán nem járulhat hozzá, a *-k* is inkább kollektív főnévképzőként, mint többesjelként viselkedik. A birtokos személyrag szintén sajátos, partitívuszi jelentésárnyalat kíséretében járul hozzá (*hármunk* 'közülünk hárman'), ami melléknévnél elképzelhetetlen (**szépünk* 'közülünk a szépek', **jobbunk* 'közülünk a jobbak'). Figyelemre méltó, hogy a számnév terminus használatára a MGr. maga is folyamatosan rákényszerül, ami azt mutatja, hogy ez mégiscsak egy önálló kategória. A 445. oldalon található megjegyzésből, miszerint „[...] hiszen például a sorszámnévi jelző nem számot jelöl (voltaképpen nem is számnév, hanem melléknév) [...]", az derül ki, hogy a MGr. szerzői maguk sem (mind?) hisznek a tőszámnév melléknévvé minősítésében. Ha ugyanis a számnevet melléknévnek tartjuk, akkor nem mondhatjuk egy szóról sem, hogy nem is számnév, hanem melléknév.

A számnévvel szemben önálló szófajnak tartja a MGr. az igeneveket. Ha figyelembe vennék a morfológiai szempontokat, fel kellene tűnnie, hogy az igeneveket csupán néhány képző hozhatja létre. Nincs a szófaji felosztásban még egy olyan szófaj, mely csak képzett szavakat hordozna magában. Képezhetünk főnevet, melléknevet, igét stb. más szófajból, de minden szófajban bőven vannak olyan szavak, melyek tőszóként, képzetlenül is képviselik az adott szófajt. Az igenevek között azonban nem elég, hogy csak képzett szavak vannak, ráadásul mindegyik szót igéből képezzük. Mi több, ha az igék felől vizsgájuk az esetet, akkor azt is észre kell vennünk, hogy bizonyos jelentéktelen kivételektől eltekintve minden igéből képezhető minden igenév. Ha szintaktikai szempontból vizsgáljuk a dolgot, könnyen észrevehetjük, hogy az ige és az igenév komplementáris disztribúcióban van egymással, és az igenév azért jön létre, hogy az igető bizonyos mondatbeli funkciót betölthessen. Mi több, ha csupán szemanti-

[21] A sorszámnév melléknevek közé sorolása inkább elfogadható lenne.

kai szempontokat veszünk figyelembe, akkor sem tudjuk elkülöníteni az igenevet az igétől (ugyanúgy cselekvést, történést stb. fejez ki). Az igenév önálló szófajként való felvételét tehát egyetlen kritérium sem indokolja!

Hasonlóan problematikus az ige és a segédige elkülönítése. A kopulákra és az igékre ugyanazok a morfológiai kategóriák jellemzők, és ugyanazon a morfémák ugyanazon allomorfjai ugyanazon sorrendben fejezik ki őket. A kopulából ráadásul korlátozottan igenév is képezhető. Az egyetlen morfológiai különbség a *lenni* ige kijelentő mód harmadik személyű alakjaiban mutatkozik[22]. A kopulák jelentésükben sem különböznek az igéktől, hiszen igeként és segédigeként egyformán létezést (ill. annak kezdetét, végét, folytatódását) fejeznek ki. Szintaktikailag és morfológiailag viszont a kopulák, a *fog*, a *volna* illetve a modális-aspektuális-pragmatikai segédigék annyira különböznek egymástól, hogy nehéz lenne szintaktikai vagy morfológiai szempontok alapján egy csoportba sorolni őket. (Megjegyzendő, hogy a morfológiai különbségek csupán az igei alakok korlátozott meglétét jelentik, de semmiképpen nem jelentenek új, csak a segédigére jellemző formákat!) Mindezek alapján célszerűbb lenne a segédigéket az igék között meghagyni, és azok sajátos csoportjaként kezelni.

2.6.2. Rag, jel, képző

A magyar nyelvtudomány története során már többen megpróbálták csoportosítani a toldalékokat, és általában három csoportra, ragokra, jelekre és képzőkre osztották őket. Az egyes szerzőknél azonban időnként egészen mást jelentettek az egyes terminusok. A MG felosztása látszólag hármas, valójában bináris: a toldalékmorfémákat derivációs morfémákra (képzők) és inflexiós morfémákra (jel és rag) osztja. Az utóbbit szintén két részre osztja aszerint, hogy szóalakzáró elem (rag) vagy sem (jel). Ez a felosztás önmagában támadhatatlan, hiszen kritériumai mindig egyértelműek. A probléma az, hogy a MG ugyanakkor ragaszkodik a hagyományos elnevezésekhez, és talán ezért nem érvényesíti következetesen saját szempontrendszerét. A képzőről azt állítja, hogy új szót hoz létre, és ezt (mint korábban kifejtettük) csak úgy érthetjük, hogy új lexémát hoz létre. Kérdéses, hogy az igenévképzők, a nomen actionis képzője (*-Ás*) vagy a ható ige képzője létrehoz-e új lexémát, hiszen az ezekkel létrehozott szóalakok jelentése egyértelműen levezethető az elemek jelentéséből. (A MG valószínűleg azért tekinti ezeket új szónak, mert szófajváltással járnak – bár a ható ige esetében még ez sem igaz.) Az igenévképzők és a nomen actionis képzői morfológiailag képessé teszik az igét arra, hogy bizonyos szintaktikai viszonyokat kifejezzenek – ahogy

[22] Ellenben figyelemre méltó, hogy a létige az egyetlen ige, amelyik saját, szintetikus formájú jövő idejű alakkal rendelkezik – önálló igeként és kopulaként egyaránt!

ezt a rag definíciójában olvashatjuk.[23] A *-hAt* képzővé minősítése azért is érthetetlen, mert az inflexiós morfémákról elmondott összes állítás igaz rá: a MG által alkalmazott osztályozási kritériumok alapján egyértelműen jelnek kellene minősíteni.

Az inflexiós morfémák kategóriája sem teljesen egységes.[24] A MG maga is elismeri, hogy az inflexiós morfémáknak nevezett toldalékok közül sem mindegyik járulhat az adott szófaj–kategória minden eleméhez. Ehhez hozzátehetjük, hogy az egyes inflexiósnak minősített morfémák sem kombinálhatóak mindig szabadon egymással. Az ilyeneket képzőszerű ragoknak nevezi a MG (200), holott a velük alkotott alakok csoportja gyakran olyan kicsi, hogy inkább improduktív képzőknek (derivációs toldalékoknak) tarthatnánk őket. Ragnak inkább csak hagyománytiszteletből nevezhetjük őket.[25] Ezzel szemben a 238. oldalon a *-va/-ve*, ill. *-ván/-vén* toldalékokat ragszerű képzőnek minősíti szóalakzáró jellege miatt, bár saját szempontrendszere alapján derivációs morfémánál (amelynek a határozói igenév toldalékát minősíti) szóba sem jöhetne a szóalakzárás kritériuma. A -szerűnek minősítések egyébként is problematikusak, hiszen nyitva marad a kérdés, hogy egy képzőszerű rag miért nem ragszerű képző, és viszont.

Véleményem szerint a MG előtt két lehetőség is nyitva állt volna. Egyrészt megtehette volna, hogy megtartja az eredeti elnevezéseket, de világossá teszi, hogy ezek az elnevezések a hagyományon alapulnak, és nem tükrözik minden tekintetben megfelelően a toldalékok tulajdonságait. Másrészt megtehette volna, hogy kiépít egy szigorú kritériumrendszert a toldalékok osztályozására, és e kritériumrendszer alapján újraosztályozza a toldalékmorfémákat. A MG azonban saját (egyébként jól használható) definícióját nem vette figyelembe, így ellentmondásokba keveredett.

2.6.3. Mi is a tárgy?

A ragokkal kapcsolatban további problémákkal is szembe kell néznünk. A 418–420. oldalakon a MG a határozói értékű tárggyal foglalkozik. A definíció szerint

[23] Más kérdés, hogy még az igenévképzők sem egységesek abban, hogy lezárják-e a szót (mint a határozói igenév képzője), vagy pedig lehetővé teszik más toldalékok kapcsolódását (az összes többi).

[24] A MG az inflexiós morféma egyik fontos tulajdonságának tartja, hogy nem változtatják meg a „szó grammatikai környezetét", „bővítési lehetőségeit" (59). Ezzel nehezen egyeztethető össze a 394. oldal megállapítása, mely szerint „A 3. személyű állítmányok mellett azonban általában kötelező vonzat az alany." Ez a megfogalmazás ugyanis azt sugallja, hogy az igei személyrag hat a vonzatkeretre.

[25] Azt sem mondhatjuk azonban, hogy képzővé minősítésük a hagyomány teljes felrúgása lenne. Antal László Hány esetünk van? (In: uő: Egy új magyar nyelvtan felé. Magvető, Budapest. 1977. 50-75) című (ismeretterjesztő!) munkájában már egy negyed százada képzőnek minősítette az *-an, -ul, -ott, -ént, -ként, -stül, -lag, -lan, -kor, -szor, -onta, -szám* toldalékokat.

a határozói tárgy „olyan tárgyragos névszó, amely funkcióját tekintve a határozókhoz húz [...]”. A probléma felvetése azért érdekes, mert a tárgy definíciójában (414) a szerzők nem említik a tárgyragot, a meghatározás tisztán szemantikai alapú.[26] Ha tehát bizonyos bővítmények nem a tárgy, hanem a határozó (szemantikai alapú) definíciójának felelnek meg, akkor erősen megkérdőjelezhető, milyen alapon lehetnének mégis tárgynak tekinthetők – ebben az esetben a MG ismét ellentmondásba keveredik saját meghatározásával. Saját definíciója alapján ugyanis azt is megengedhetné magának, hogy ne csak határozói értékű tárggyal, hanem tárgy értékű határozóval is számoljon, azaz hogy tárgynak tekintsen nem tárgyragos bővítményeket is. Ez talán megoldást jelentene bizonyos aszemantikus bővítmények problémájára is. Ha ugyanis az egyes határozótípusok különböző ragokkal jelenhetnek meg, nem világos, miért kell ezek közül a ragok közül éppen a tárgyragot kizárni, ill. miért kell azt feltételezni, hogy a tárgy csak tárgyraggal jelenhet meg.

Másfelől óvatosságra kell inteni a határozói tárgyakkal kapcsolatban. A határozói tárgynak minősített alakok ma már gyakran etimológiai tövüktől elszakadt, önálló határozószók. Erre utal az is, hogy tárgyatlan igék mellett is megjelenhetnek. Az esetkategória azonban névszói kategória, határozószóra nem értelmezhető: így a tárgyragot legfeljebb történetileg lehet kimutatni benne, szinkrón szinten a szóvégi *-t* tárgyragként nem elemezhető – ez a típus már ilyen alapon sem tartozhatna ebbe a csoportba. Ezenkívül az esetek jelentős részéről kimutatható, hogy idiomatikus kifejezések: *jóízűt nevet – *rosszízűt / *édeset / *keserűt nevet, mélyet sóhajt – *sekély(e)t sóhajt.* (Emlékezzünk, hogy a sajátos jelentésű szintagmákat a MG ki is zárja a szintagmák közül – 350.) Vitatható a MG azon állítása is (418), hogy az általa helyhatározó értékű tárgynak nevezett mondatrészre a *hol?* kérdőszóval lehet kérdezni: *Hol jár? – *Járja a várost. / *A várost; Hol laknak kevesen? – *A falut.* Ennek alapján meg kell kérdőjeleznünk azt is, hogy ezek a bővítmények valóban helyet fejeznek-e ki.

2.6.4. A határozók

A MG szerzői valószínűleg különös jelentőséget tulajdonítottak a határozókról szóló fejezetnek, hiszen a korábbi „hagyományos” nyelvtanoktól való eltérések közül ezt emelik ki (20). Az újítás abban rejlik, hogy míg a korábbi nyelvtanok a határozókat szemantikai jellemzőik alapján hat kategóriába, és azon belül típusokba sorolta a határozókat, addig a MG először a kötött és szabad határozókat különíti el, és ezeken belül sorol típusokba. Kötött határozóknak a vonzatokat nevezi. A határozók felosztása azonban a továbbiakban a két csoportban szinte teljesen megegyezik, ráadásul csupán két dologban különbözik a MMNy. fel-

[26] Más kérdés, hogy mennyire egzakt az a meghatározás, miszerint a tárgy „azt nevezi meg, amire a cselekvés irányul”.

osztásától: nem csoportosítja kategóriákba a határozókat, ill. bevezeti a részelő (partitivusi) határozót. A MG által aszemantikusnak nevezett határozók azonban csak a kötött határozók csoportjában fordulnak elő. A MG szerint a korábbi állandó határozó mindenféle vonzatot jelölt, másrészt pedig csak meghatározott ragokkal kifejezett vonzatokat jelöltek vele (426). Az állítás önmagában is ellentmondásos (hiszen a vonzat lehet névutós is), és nem is igaz. A Mai magyar nyelvben vonzatos szerkezetek is szerepelnek nem állandó határozóként: *leveszi valahonnan, teszi valahova* (helyhatározó, 295), *valamilyenre fest, valamilyennek tart, valaminek nevez, valaminek hat* (állapothatározó, 309, 311), *valamiből fakad, valamiből áll* (eredethatározó, 314), *valamivé fejlődik, valamivé alakít* (eredményhatározó, 315–316). (El kell azonban ismerni, hogy a MMNy valóban állandó határozónak minősít bizonyos határozókat azért, mert vonzatok: *beszélget, találkozik, birkózik* stb. *valakivel*, 313.) Ugyanakkor nem korlátozza, hogy milyen ragok fejezhetnek ki állandó határozót, sőt, névutós állandó határozókat is említ (331–332).

Bár a MG-ban a határozók felosztásának alapvető kritériuma a szabad és a kötött bővítmények elkülönítése, egyetlen elkülönítési módszert sem ad meg. Szintén hiányoznak a szemantikus és aszemantikus bővítmények elkülönítésének kritériumai. Nem világos, miért aszemantikus az *álmélkodik, ámul, csúfolódik, derül, mosolyog, töpreng valamin,* ha a *bosszankodik, bánkódik, megbotránkozik, felháborodik, kesereg, sajnálkozik, csodálkozik valamin* okhatározós szerkezet.

Az egyes határozótípusokra vonatkozó definíciók gyakran szó szerint a MMNy-ből származnak, akárcsak a példák jelentős része. A MMNy. követése odáig megy, hogy a 437. oldalon a következőt találjuk: „Az állapotféle eredethatározót nem szabad összetéveszteni a módféle okhatározóval.” A MG azonban nem különböztet meg módféle és eredetféle határozókat. (A mondat eredetijét – kissé eltérő központozással – megtalálhatjuk a MMNy. 314. oldalán.)

2.7. Ellentmondások, félreértelmezések

Vannak a MG-ban olyan vitatható elemzések, melyeket nehéz lenne rendszerezve bemutatni, ám úgy vélem, recenzió nem lehet teljes értékű anélkül, hogy legalább egy részüket ne említeném.

A feltételes módhoz a 107. oldalon példaként a *Szeretnék almát enni* mondatot hozza, holott ez nem a *Szeretek almát enni* mondat feltételes módú variánsa, hiszen az előbbi a közeli jelenre vonatkozik, az utóbbi pedig az általános, időtől független értelmű kijelentés. A *szeret* ige feltételes módú alakja bizonyos esetekben önállósodott, és speciális funkciója van.

A 233. oldalon olvasható a következő állítás: „Az *-andó/-endő* képzős igenevek határozói szerepben gyakoribbak: [...]. Ez lehetséges állítmányi szerepükből

következik." Nem világos azonban, hogy miként függ össze a gyakori határozói szerep a lehetséges állítmányi szereppel. A határozószók például szintén gyakoriak határozói szerepben, pedig nem tölthetnek be állítmányi pozíciót. Bár megfelelő statisztikai adatok nem állnak a rendelkezésemre, valószínűnek tartom, hogy a beálló melléknévi igenév mint igenév a jelzői szerepben a legáltalánosabb. Minden más mondatrészi szerep ellátására is a melléknévhez hasonló formai és szemantikai tulajdonságai teszik képessé.

A 309. oldalon két bekezdésen belül rengeteg elemzési hibára bukkanhatunk. Az „A *-z* denominális verbumképző..." kezdetű, és az azt követő bekezdésben a következő tévedésekre kell felhívnunk a figyelmet. Az 'alapszóban megnevezett dologgal végez valamit'-ba tökéletesen beleillik az 'az alapszóban megnevezett dologgal ellát', az 'az alapszóban megnevezett dologgal muzsikál', az 'alapszóval megnevezett dolgon megy, utazik', az 'az alapszóban megnevezett dolgot fogyasztja'. Ráadásul az elemzett esetek többségénél hibásan adja meg a szavak jelentését. A *BMX-ezik, gokartozik, szörföz* jelentése nem 'az alapszóban megnevezett dolgon megy, utazik', hiszen az adott dolgokat itt nem haladásra, hanem sportolásra, szórakozásra használjuk. Az 'az alapszóban megnevezett dologgal működik' téves jelentés-meghatározás a *faxol, turmixol* esetén. Ebben az esetben ugyanis a 'faxszal/turmixszal működik' lenne a jelentés. Valójában itt is az 'alapszóban megnevezett dologgal végez valamit' a jelentés. A *szkeccsel* esetében talán nyomdahibáról van szó, hiszen a lemezlovasok *szkreccselni* szoktak. A *raftingol, trekkingel* nem 'az alapszóban megnevezett dolgon megy, utazik', mert a MG állításával szemben a *trekking* és a *rafting* nem 'vadvízi csónak': a *trekking* 'tereptúrázás', a *rafting* 'vadvízi csónakázás' – a képző jelentése tehát 'az alapszóban megnevezett dologban részt vesz'. A *jammel* [sic!] szintén kitűnően illeszkedik a 'részt vesz az alapszóban megnevezett dologban' képzőjelentéshez, tehát nem kell számára új szemantikai osztályt létrehozni.

A *honlap* nem népetimológia (344), hanem közönséges tükörfordítás. Az *egérpad* sem népetimológia, hanem a tükörfordításnak az a sajátos típusa, amikor az összetételnek csak egyik felét fordítják le, a másik fele megmarad. Kétségtelen, hogy az *egérpad* esetében az utótag megőrzésében közrejátszott a már meglevő *pad* szavunk is, és ez emlékeztet a népetimológiára, az eset mégsem nevezhető egyértelműen népetimológiának, már csak azért sem, mert a népetimológia – éppen a MG definíciója szerint – megváltoztatja a szó alakját. A *filé* esetében viszont legalább annyira számolnunk kell a [fájl] fonotaktikai problémáinak kiküszöbölésével, mint a tréfás szándékkal.

A 356. oldalon a MG azt állítja, hogy a kötelező bővítményt nem csak régens követelheti meg. „A kötöttségnek lehet tisztán szemantikai oka is. Nem mondhatjuk például azt, hogy *Marinak haja volt*, hiszen ez normális esetben természetes. Ezért az információ csak úgy lesz megfelelő mennyiségű, ha a *haj* jelzőt

kap: *Marinak barna haja volt.*" Ez a jelenség teljes félreértése. Ha a mondattal az lenne a baj, hogy általában mindenkinek van haja, így a kijelentés tartalmatlan, akkor a *Marinak volt haja* mondat is helytelen lenne, sőt, elsősorban az lenne helytelen. A *Marinak haja volt* mondat is grammatikus, ez megfelelő kontextusban látszik is. Pl. ha A és B korábbi, apróbb testi hibával rendelkező barátnőikre emlékeznek, és A megemlíti, hogy Marinak, B barátnőjének nem volt füle, akkor B visszavághat azzal, hogy *Marinak haja volt*, emlékeztetve A-t arra, hogy az ő barátnője erősen kopaszodott. Ebben a szituációban nyilvánvaló, hogy a mondat grammatikus. A szituáció azt is megmagyarázza, hogy miért érezhetjük a mondatot szokatlannak: ritkán kerülünk ugyanis olyan helyzetbe, amikor azt kell hangsúlyoznunk, hogy valakinek valamije nincs, viszont haja van.

A 493. oldalon a MG cselekvést és állapotot jelölő főneveket sorol fel, majd a következő megállapítást teszi: „A felsorolásból látható, hogy az igei (melléknévi) vonzatot a főnév hol megtartja, hol nem." A felsorolásból azonban az látható, hogy a képzett főnevek a vonzatot megtartják. Ahol a vonzat nem egyezik meg, ott nem az igéből képeztük a főnevet, csupán a főnév jelentése (ill. etimológiája) rokon az igéével. Vonzatokkal kapcsolatos pontatlanságot eredményez az is, hogy a 359. oldalon a főnévi régensek közül egyedül olyan régenseket mutat be, melyek igéből képzettek, pontosabban nomen actionisok. Az ilyen főnevek nyilván azért lehetnek régensek, mert megőrzik az igei vonzatokat.

A MG a 442. oldalán azt állítja, hogy „[a magyarban] a *van, nincs, sincs* mellett *-nak/-nek* ragos részeshatározóval fejezzük ki a birtokost. Hasonlóan nyilatkozik az 501. oldalon is: „A *nekem van (nincs)* szerkezet jelentése: 'számomra van (nincs); hozzám tarozik (nem tartozik)'." Ez utóbbi állítás könnyen cáfolható, hiszen a *Nekem van kutyám* mondat *nekem* szavára nem kérdezhetünk úgy, hogy *kinek a számára/részére van kutya/kutyája?* A *van* ige mellett (egzisztenciális mondatban) a *-nak/-nek* ragos részeshatározó mellett az alany nem hordoz birtokos személyjelet: *Neked (számodra/részedre) van itt egy levél*, a birtoklásmondatban viszont ez kötelező: *Neked (*számodra/*részedre) van itt egy leveled*. Mi több, a részes határozós egzisztenciális mondat alanya hordozhat az alany személyétől és számától eltérő birtokos személyjelet is: *Neked a professzor könyve van itt/meg. Nektek ott van a te kocsid.*

Mivel a birtokos személyjeles szó előtt mindenképpen feltételeznünk kell egy birtokos jelzőt, és a birtoklásmondatban a birtokszón megjelenő birtokos személyjel mindig megegyezik a *-nak/-nek* ragos névszó számával és személyével, a *-nak/-nek* ragos névszót birtokos jelzőnek kell tartanunk[27]. Bizonyos szórend esetében ez eléggé nyilvánvaló: *Nekem kutyám van*, *Van nekem kutyám*. Az tény,

[27] Tény, hogy a *-nak/-nek* ragos birtokos jelző mellett a birtokszó egyébként mindig határozott névelővel jelenik meg, a birtoklásmondatban viszont soha. Ez valóban magyarázatot igényel, de az egyeztetési szabályok mindenképpen arra utalnak, hogy birtokos jelzőről van szó.

hogy a „legsemlegesebb szórend”-nek a *Nekem van kutyám* tekinthető, ám mivel a hagyományos grammatika amúgy sem magyarázza a szórendi különbségeket, és „szintaktikailag azonos szerkezetűnek” tekinti az eltérő szórendű és hangsúlyozású mondatokat (vö. 379), keretei között erre nem is találhatunk magyarázatot. Azt azonban nem lehet tagadni, hogy a birtokos jelző messze eltávolodhat a birtokszótól: *Pistának ellopták az autóját.* (Vö. részeshatározóval: *Ellopták Pistának (Pista részére/számára) az autót.*) Vagy: *Pistának Károly tegnap este a Múzeum körúton összetörte az autóját*. Ezekben az esetekben nem beszélhetünk részeshatározóról, sőt, semmilyen határozóról sem, hiszen valamivel magyaráznunk kell a birtokos személyjelet. A *-nak/-nek* ragos névszó itt is, a birtoklásmondatban is birtokos jelző.

2.8. A Magyar grammatika mint tankönyv

Egy tankönyv célja, hogy rámutasson egy adott tudományág legfőbb kérdéseire, problémáira, ismertesse a válasz keresésének, a kutatásnak a módszereit, bemutassa a tudományág legfontosabb fogalmait és az elért eredményeket. A MG számára elsősorban az eredmények fontosak. A nyelvi elemzés általános kérdéseivel, módszereivel nem foglalkozik. Ez részben menthető azzal, hogy az egyetemi hallgatók a nyelvi elemzés módszertanával más kurzusokon ismerkednek meg. Ugyanakkor mégis szerencsésebb lett volna a magyar nyelvi jelenségek elemzését módszertani keretek között bemutatni. A morfológiában például eshetett volna szó a szegmentálás módszereiről és lehetőségeiről, a szófajoknál eshetett volna szó arról, hogy miért is soroljuk egyáltalán szófajokba a szavakat. Mindez segítette volna a diákokat az anyag könnyebb és alaposabb feldolgozásában.

Egy tankönyv egyik legfontosabb feladata bemutatni az adott tudományág szakszókincsét. Mint korábban említettük, a MG-ból egyes terminusok definíciói hiányoznak (határozott jövő, belehallás), mások használhatatlanok vagy ellentmondanak a MG más részeinek (tömbösödés, szintagma, tárgy, alany, rag, jel, képző). A MG egy sor kifejezést vesz a Strukturális magyar nyelvtanból (ill. a „modern” elméletekből), és anélkül használja őket, hogy a hozzájuk tartozó elméleti keretet, ill. az egyes fogalmak jelentését tisztázná: passzív transzformáció, transzform mondat (122), mélyszerkezet (473), szemantikai jegy (493, 496, a ± jellel való jelölés több helyen is), ágens stb. (Ezeket a Tárgymutató nem is tartalmazza.) Sokkal nagyobb baj az, hogy a számnévi szófaj megszüntetése miatt nem tárgyalja a hagyományos grammatikák olyan fontos (és az iskolai nyelvtanokban is szereplő) terminusait sem, mint a határozott és határozatlan, a tő-, sor- vagy törtszámnév stb. A MG tehát nem teszi alkalmassá a hallgatókat arra, hogy anyagának feldolgozása után önállóan képesek legyenek szakcikkeket olvasni és értelmezni.

Az anyag feldolgozását nagyban nehezíti, hogy a fejezetek nem egymásra épülnek. A vonzat fogalmát először a 84. oldalon használja, de csak a 355. oldalonvezeti be. A határozói ragok ismertetésénél (195–204) folyamatosan hivatkozik a különböző határozótípusokra, holott ezeket csak jóval később (425–43) tárgyalja. Az utalások meglehetősen felületesek (extrém példa az 507. oldalon található „lásd Mondattan": a Mondattan című fejezet a 367. oldaltól a 554. oldalig tart). A Tárgymutató tapasztalatom szerint (l. a tömbösödéssel kapcsolatban leírtakat) gyakran hiányos, használata körülményes. Sokat segített volna, ha a kötet végére fogalomtárat is elhelyeztek volna.

Az Előszó szerint (21) a tankönyv szerzői táblázatokkal kívánták elősegíteni az anyag elsajátítását. Aligha hihető azonban, hogy a gyakran több oldalas táblázatok (380–383, 525–530) valóban áttekinthetővé tennék az anyagot. Ezek helyett vagy mellett helyesebb lett volna a fejezetek végére összefoglalásokat, esetleg kérdéseket és feladatokat elhelyezni (mint ahogy az Osiris Kiadó tankönyveinél szokásos).

3. Összefoglalás

Mint a recenzió elején írtam, a MG valóban nemzeti jelentőségű. Cikkem kritikus hangvitelét a tárgya követelte meg. Sajnos nem kerülhetem meg a végkövetkeztetést: a MG a MMNy-hez képest inkább vissza-, mint előrelépés, hiszen a diákok által elsajátítandó anyagot úgy növeli és úgy bonyolítja, hogy közben ismereteiket nem teszi pontosabbá, jobban védhetővé.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, köztük a recenzió két lektorának, akik munkámban támogattak, és hozzájárultak megállapításaim pontosabbá tételéhez.

Fejes László

Magyar grammatika

Szerkesztette: Keszler Borbála
Szerzők: Balogh Judit, Haader Lea, Keszler Borbála, Kugler Nóra, Laczkó Krisztina, Lengyel Klára

Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2000. 577 o.
Egyetemi tankönyv

Nehéz lenne pontosabb és tömörebb jellemzést adni az új magyar leíró nyelvtani

egyetemi tankönyvről, mint amit a borítója hátoldalán lévő „fülszöveg” első mondatában olvashatunk: „A Magyar grammatika olyan, teljességre törekvő összefoglaló magyar nyelvtan, mely a hagyományos grammatikák megszokott és bevált rendszerében és az elmúlt harminc év újabb kutatásainak eredményeit figyelembe véve tárgyalja nyelvünk jelenségeit.”

Az utolsó ilyen igényű, a felsőfokú nyelvoktatásban valóban használható, mert átfogó, módszeres és áttekinthető, s a témát érintő szakirodalmat gazdagon felvonultató egyetemi tankönyv, A mai magyar nyelv 1966-ban jelent meg először – Bencédy József, Fábián Pál, Rácz Endre és Velcsov Mártonné tollából, tehát alig 4–5 évvel az akadémiai leíró nyelvtan, A mai magyar nyelv rendszere egymást követő két kötete után. Ha valaha is írtak volna tökéletes nyelvtant, már rég megállt, sőt megszűnt volna a nyelvtudomány: az előző nyelvtannak sem hibája, hanem erénye, hogy sok nyelvészt indított el új felismerések felé, vagy az eredményeire alapozva, azokat továbbgondolva, vagy vitába szállva egyes állításaival. A magyar nyelvtudomány fejlődésének tényét igazolták, és irányát jelezték azok a tanulmánykötetek is, amelyek – főként Rácz Endre és Szathmári István szerkesztésében – az egyetemi képzésben segédanyagként, s a „szokásos” folyóiratcikkek, sorozatok és egyéb kiadványok mellett a kutatáshoz kézikönyvkiegészítésül szolgáltak.

Ugyanezen időszakban lendült óriási fejlődésnek az általános nyelvészet, egyre erősebb hatást gyakorolva a magyar nyelvi kutatásokra; azóta vált önálló szakággá a szövegnyelvészet, amely ugyancsak új megvilágításba helyezte az addig nem tényleges működésében látott-láttatott grammatikai rendszert is. A hagyományos magyar nyelvleírásokkal gyökeresen szakító, elsősorban a generatív általános nyelvészeti irányzatokra támaszkodó nyelvleírások is a kilencvenes évekre kezdtek nálunk beérni annyira, hogy összefoglaló igényű kiadványokkal jelentkezhettek (gondoljunk a Strukturális magyar nyelvtan köteteire s az Új magyar nyelvtanra).

A 2000-ben napvilágot látott Magyar Grammatika Janus-arcú: összegezi és lezárja a XX. század magyar nyelvtudományát, de már nyitja is az utat, amelyet követve a XXI. századba is magunkkal vihetjük mindazt, amit előző korok kutatói anyanyelvünkből, anyanyelvünkről már megismertek, hogy a mélyre beásott alapokra ráépíthessük a magunk eredményeit, és így szilárd, információkban elegendően gazdag tájékozódási pontot nyújt a jövendő nyelvtudomány kutatói számára is.

Ha nagy vonalakban vetjük össze A mai magyar nyelvvel (a továbbiakban: MMNy.) a Magyar grammatikát (a továbbiakban: MG), az első, amit látni kell, hogy az utóbbiban nincs szókészleti és jelentéstani fejezet; ez viszont pontosan megfelel a címben ígért tartalomnak: a morfológiával kezdődik, és az összetett mondatokkal zárul a vizsgált nyelvi szintek köre. Ám ezeken a fejezeteken belül

olyan makroszerkezeti eltéréseket találunk, amelyek máris árulkodnak az elmúlt évtizedek alatt a „hagyományos” nyelvtanon belül is tapasztalható nyelvszemléletbeli változásokról.

A MMNy először a szófajokat mutatja be, ezt a fejezetet követi az Alaktan, amelynek részét képezi az egyes tőtípusok részletezése, a szóalkotás módjai s végül a ragozások. A MG viszont a grammatika tulajdonképpeni tárgyát, tárgyköreit ismertető Bevezetés után egy általános alaktani fejezettel kezd, ezt követi egy rendkívül gazdag és korszerű Szófajtan, tartalomjegyzékbeli és kötetbeli tipográfiájával egyaránt hangsúlyozottan melléje rendelve az Alaktannak, majd ugyancsak azonos értékű fejezetként A szóalkotás módjai. Az igetövek és az igeragozás ismertetése az ige általános jellemzését követi a Szófajtanban, s ez itt igen logikus elrendezésnek tűnik; nyilván azonos elgondolásból kerültek a névszótövek és a névszóragozás közös fejezetei is a főnév, a melléknév és a névmások részletes ismertetése után, a határozószók és az igenevek elé, s bár itt tulajdonképpen a helyükön volnának, a velük (és az összes többi szófajjal) azonos tipografálású elrendezésben talán egy kissé elvesznek. Meggondolandó lett volna az is, hogy az igetövek és névszótövek részletes bemutatása nem lett volna-e mégis jobb helyen az Alaktan tőtípusokról szóló részében: így megtakarítható lett volna egy sor szükségszerűen ismétlődő megállapítás (pl. 102, 181). Az is felmerül az emberben, hogy érdemes volna egyszer átgondolni a tőtípusok váltakozását a morfémaalternációk általános keretén belül, hiszen a tőmorféma is morféma (39), – igaz, hogy a többváltozatú töveknél számolnunk kell a morfémaegyüttesekkel is.

A fejezetekre tagolás másik fontos, rendszertükröző különbsége, hogy míg a MMNy. a szószerkezeteket a Mondattan fejezetén belül tárgyalta, a MG különválasztja ezt a kérdést, és önálló fejezetet szentel nekik: a Szintagmatant. A szavak kapcsolódási lehetőségei valóban sokkal inkább függenek a szófajtanban tárgyalható tulajdonságaiktól (90–93, 135–139, 147–150), mint amennyire a mondat megkövetelné a szókapcsolatok jelenlétét, hiszen bármilyen mondatbeli szerepet tölt be az adott főnév, igenév avagy régens, a főnévi természet egyik legfontosabb ismérve lesz a jelzővel való bővíthetőség, meghatározó tulajdonság az igenevek esetében is az igétől „örökölt” bővíthetőség, a viszonyszóknak, mondatszóknak is szófaji kritériumrendszerébe tartozik a más szavakkal való társulás lehetősége, az egyes vonzatok pedig ugyancsak az adott lexéma által megkötött elemei a szókapcsolatnak; a tagolatlan-szerkesztetlen mondatok viszont eleve nem tartalmaznak szószerkezetet stb., – úgyhogy ezt az elkülönítést csak helyeselhetjük. Végeredményben az ige- és névszóragok sem mások, mint technikai eszközök a szintagmatagok közötti kapcsolatfajta jelölésére, l. az alanyos, tárgyas szintagmát egyeztetve összetartó igeragokat, a tárgyi, határozói alárendeltséget jelölő „esetragok”-at.

Ha módszeresen végig akarnánk menni a kötet valamennyi megállapításán, egy hasonló terjedelmű kiadvány kerekedhetne ki annak megvitatásából, hogy ami jó, az miért jó úgy, ahogy van, s ami vitatható, azt még aprólékosabb részletességgel kellene bonckés alá venni: legyen ez a következő évek munkája. E rövid ismertetésben inkább csak az érdeklődés felkeltésére említek néhány olyan példát, amelyeket vagy problematikusnak látok, vagy nagyon is helyeslem a problémának a MG szerzői által adott megoldását.

Helyenként nem tűnik eléggé megalapozottnak egy-egy definíció. Pl. a „szintagma": „Fogalomjelölő lexémák és/vagy mondatrészek grammatikai kapcsolata" (24). Vajon egy nem „fogalomjelölő" lexéma lehetne-e mondatrész? S mit értsünk „grammatikai kapcsolat"-on? Belefférnek ebbe a meghatározásba a mellérendelő szókapcsolatok is, tehát grammatikai kapcsolat-e a coniunctio vagy az ellentét? S ha nem, az ilyeneket minek nevezzük?

Nem lenne szabad megfeledkezni arról sem, hogy a morféma már jel, tehát nemcsak alaki, hanem jelentéses oldalát sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Épp ezért elhamarkodott, pusztán a formai oldalról elmondható kijelentés, hogy „a komplex nyelvi egység bontása mindig maradék nélküli [...]" (24). Mit kezdünk a lexikalizálódott egységekkel? Már ne is próbálkozzunk az alkotórészek bontása révén a jelentés motiváltságára ráérezni-ráéreztetni?

A morfémafogalom sem mindig tűnik következetesnek: míg a 39. és a következő oldalak morfémafelosztásában a tőmorfémákkal részletesen foglalkozik a könyv, a későbbiekben mintha olykor leszűkülne a toldalékokra ez a szóhasználat. A „zéró morféma" például mintha csakis toldalék lehetne (48), pedig a kopula-ige is zéró fokon van jelen a névszói állítmányban, – mindaddig, amíg egy emocionális nyomaték elő nem hívja, vö.: *Van ez annyi, hogy...*!

Örvendetes, hogy vizuálisan is igyekszünk különbséget tenni a szabad tő és a szóalak között, oktatói gyakorlatból tudom, hogy ez nem is olyan magától értetődő: rengeteg hallgató „találja meg" mondjuk az *ültetvény* főnévben az *ültet* és az *ül* igéknek is az „egyes szám harmadik személyű, kijelentő módú, jelen idejű, alanyi/általános ragozású" alakját. De mi szükség van a *talán-, is-* és hasonló formákra (48)? Igaz, az is elhamarkodott kijelentés volt, hogy „A szükségszerűen szabad tőmorfémák t e r m é s z e t e s e n [kiemelés tőlem, M. K. V.] nem vesznek részt a szóképzésben sem" (46): vö. *vagylagosság.*

Vitába szállnék azzal a nézettel, hogy a „kötött tőalternáns" a „kötött morfémák" csoportjába tartoznék (47), akkor is, ha van relatíve szabad alakváltozata. Elvégre az alternáció lényege épp az, hogy még nem növeli meg a morfémák létszámát; ha mégis külön morfémáról beszélhetünk, akkor az már a jelentésükben is elkülönülő alakok hasadása: az *-N* locativusjelölő morfémának, amely mint „morféma" kötött, vannak funkciótlanul kötött, illeszkedő alternánsai: *-on, -en, -ön.* Az *-an, -en* viszont már nem ennek a morfémának, hanem a modalisi-essivusi *-N*-nek

a tő hangalakja szerinti illeszkedés miatt „kötött alakváltozatai". Ez két morféma, két (azonos alakú) invariáns, és az egyiknek 3, a másiknak 2 variánsa van. Ezzel szemben a *-val,-vel* egy esetrag, tehát egyetlen morféma, annyi alakváltozattal, ahány fonémára magyar névszó végződhet. Miért volna ez másképp a *tompa, tompá-k, ill. tömpe, tömpé-k,* vagy épp a *bokor, bokr-* esetében? Egyáltalán: a morfológiai kategória–morféma–morfémalternáns fogalomkörön, valamint a kötött morféma és kötött alternáció fogalmán, azt hiszem, még lesz mit finomítani.

Említést érdemel viszont, hogy a jó ideje ingadozó használatban a „birtokos személyjel" kifejezés mellett foglal állást a könyv: ez a szakítás a terminológiai hagyománnyal csak a következetességét bizonyítja az elméleti eredmények érvényre juttatásában: a mind társulási tulajdonságaiban, mind a dolgok valóságbeli viszonyára utaló funkciójában jelszerű toldaléksor a névszójelek közé sokkal inkább odaillik, mint a szintaktikai viszonyokat kifejező ragokhoz.

Az egyes szófajokat bemutató fejezetek is igen nagy változásokat mutatnak az elsősorban *A mai magyar nyelv rendszeré*-t követő MMNy-hez képest. A fejlődést különösen a határozószók újragondolása, az igenevek helyének és szerepének megnyugtató kijelölése és a viszonyszók típusainak megszaporodása mutatja. Ez utóbbi a nyelvtani viszonyítási eszközkészletünk árnyaltabb bemutatásával segít hozzá a mondattani részben a modalitás és az aktuális tagolás jelenségeinek jobb megvilágításához. A módosítószóknak a kiemelése a határozószók közül már régóta sürgető igény, hiszen még a Magyar Értelmező Kéziszótár sem veszi fel külön kategóriaként őket, legfeljebb a nyomósító szerepre stb. való utalásokból lehet következtetni arra, hogy nem egészen szabályos határozószóról van szó. A határozószók számbavételét és osztályozását (212) tehát nagy egyetértéssel olvastam; kár, hogy a névmási határozószókat ennek ellenére „határozószói névmások"-ként tárgyalja a névmások sorában. Kétségtelen ugyan a névmási jelentésük, nem is vitatható a helyük a magyar nyelv „névmási elemei" között, fajtáik is párhuzamban állanak a névmások egyes fajtáival, de elhibázottnak tartom a párhuzamot úgy mutatni be, mintha a főnévi (és persze melléknévi, számnévi) névmások főnévi értéke *(az+ok, az+t, az+on, az+zal, ar+ra)* megfelelne az *ott, úgy, merre* stb. h a t á r o z ó s z ó i értékének. Szófaj és mondatrészi szerep olyan megengedhetetlen összemosásának tartom ezt, mint amikor a mellékneveket keverik a jelzőkkel vagy épp az állapothatározókkal.

Határozottan jól sikerült az ige bemutatása. Viszont a magam részéről sajnálom a számnevek osztályának ilyen radikális eltörlését: én úgy látom, hogy a magyarban a számnevek mutatnak annyi specifikus alaki és szintaktikai tulajdonságot, amennyi elegendő ennek a szófaji osztálynak az elkülönítéséhez, még ha a rokon vonásokat nem is hagyhatjuk figyelmen kívül. A névszóragozás (vitathatóan ideszorult) fejezetének vitathatatlan érdeme, hogy a névszóragok finn-

ugor eredetű gazdag rendszerét és az indoeurópai nyelvek mintája nyomán felállított „magyar esetrendszer” fontos felismeréseit egységes szemléletté tudja feldolgozni, a magyar szisztéma különlegességének megtartásával és felmutatásával.

Sokaknak okozhat meglepetést, hogy a mondattanban egészen új (vagy nem is olyan új, mint amilyen agyonhallgatott) felfogásban dolgozza fel a kötet a mondat szerkezetét. Időbe telt, mire Deme László mondatszerkezeti felismerései, bármilyen megalapozottak voltak is általános nyelvészetileg a funkcionális grammatika oldaláról, be tudtak nyomulni a a magyar nyelvészek tudatát oly sokáig meghatározó elképzelés helyére, s több oldalról is szükség volt megerősítő felismerésekre ahhoz, hogy az egyenrangú alany és állítmány eszméjét felborítsa az állítmány központi szerepe, az alany vonzat volta, és a két főtaggal „teljes” (tő)mondat képét felválthassa a kötelező vonzatokat sem nélkülöző minimális mondat szerkezeti ábrája (376–377), s mindaz, ami ezzel az egész elmélettel együtt jár. Központi kérdéssé vált a vonzatosság, a szinteződés, a tömbösödés, a mondatrészek közötti hierarchia. Kár hogy az elemző eljárásokat bemutató ábrák csak az ágrajzokban követik a Deme-módszert, a tényleges mondatkonstrukció érzékeltetésére is alkalmas lineáris ábrázolásmódját nem mutatja be a kötet.

Részletesen foglalkozik a MG az oly sok vitát kavaró értelmező kérdéskörével is, és már-már szakítana az értelmező jelzői jellegével, de egy vékony szállal mégiscsak odaköti őket: közös nagy fejezetben tárgyalja. Az értelmezői szerkezetnek a mellérendelők közé való átsorolása úgy látszik, még mindig túl nagy ugrás volna a hagyományoktól való eltérésben.

Korábbi kézikönyveinktől eltérően végre megjelennek a mondattani részben az utóbbi évek kutatásainak olyan fontos témái, mint a modalitás, az aktuális tagolás, helyet kap az aspektus eddig igencsak elhanyagolt szempontja – kár, hogy többnyire csak apróbetűs részként, pedig a megállapítások igazán több figyelmet érdemelnének.

Az összetett mondatokkal foglakozó rész – szerencsére – nem szakított a hagyományos magyar mondattani felfogással: fontos helyet kap az alárendelő összetett mondatnál a modatrészkifejtő szerep. Ebbe az ismerős keretbe azonban gondosan be vannak illesztve az utóbbi évtizedek fontos felismerései. Itt is hiányolom viszont a Deme-féle helykímélő és mégis szemléletes lineáris ábrázolás lehetőségének legalább a megmutatását.

Van a kötetben néhány nyilvánvalóan téves megállapítás, elrontott példa, amit egy következő kiadás bizonyára ki fog már küszöbölni. Olyanokra gondolok, mint a 49. oldalon „a birtokos személyjel egyezik számban és személyben a birtokos jelző számával és személyével” – s itt: *az Önök problémája, a gyerekek zsivaja???* Vagy a 406. oldalon az alany szófaji-alaktani tulajdonságait jellemző fejezetben a nem odaillő, mert bár fokjeles és valóban főnévi értékben használt,

de tárgyi példa: *A kitartóbbakat felveszik...* Ezek azonban olyan gyér számban fordulnak elő, hogy semmit sem vonnak le a kötet értékéből.

Mi a legfőbb érdeme ennek a munkának? A mások véleményének tisztelete, akkor is ha egyetértünk vele, akkor is, ha nem! Valamennyi fejezet szerzőjéről elmondható, hogy a legnagyobb mértékben törekedtek a témát érintő nézetek bemutatására: ez a „hagyományos nyelvtan" valóban tisztelettel kezeli a nyelvtanírói hagyomány értékes gondolatait, s vagy felhasználja, – de nem sajátítja ki – az elődök felismeréseit az összkép megalkotásában, vagy vitába száll velük, de ez a vita mindig tárgyilagos, érvekkel és adatokkal cáfol, meghagyva az olvasónak a döntés lehetőségét, hogy kinek az érvelését találja meggyőzőbbnek. Ez persze csak úgy lehetséges, ha a kutató nem bástyázza körül magát eleve előítéletekkel, hanem veszi a fáradságot, hogy híven kövesse a merőben eltérő gondolatmeneteket is, ugyanakkor van annyira autonóm gondolkodó, hogy saját szemléletet tudjon kidolgozni.

Mi ennek a könyvnek a legfőbb haszna? Az, hogy mindazoké lehet, akik a „hagyományos grammatikán" nevelkedtek – s mi máson nevelkedtek volna, hiszen az egész közoktatásban végeredményben nem lehetett, s ma is csak elvétve lehet mással találkozni –, mert vállalja az általuk ismert terminológiát; mert úgy ad újat, korszerűt, hogy nem kell érte „kidobni" a régről ismerős gondolatokat, sőt felismerteti az eddig esetleg rejtve maradt összefüggéseket, s bár lényegében meghagyja, de meg is erősíti, ki is igazítja azokat az alapokat, amelyek nélkül nincs mire építeni a modern nyelvtudomány felhőkarcolóit. Nem áll be azok sorába, akik a nyelvtudomány művelésének célját abban látják, hogy valami korábban soha nem látott „elméleti keretet" állítsanak fel, amelyhez hozzáválogatják az őket igazoló adatokat, hanem a nyelvi tények tömegéből kirajzolódó rendszert igyekszik bemutatni, lehetőleg minden oldaláról körüljárva egy-egy jelenséget. Olyan nyelvleírást ad, amelyet nemcsak az egyetemi oktatásban lehet felhasználni, hanem amelyre ráépülhet a (remélhetőleg) megújuló alsóbb szintű anyanyelvi képzés is.

M. Korchmáros Valéria